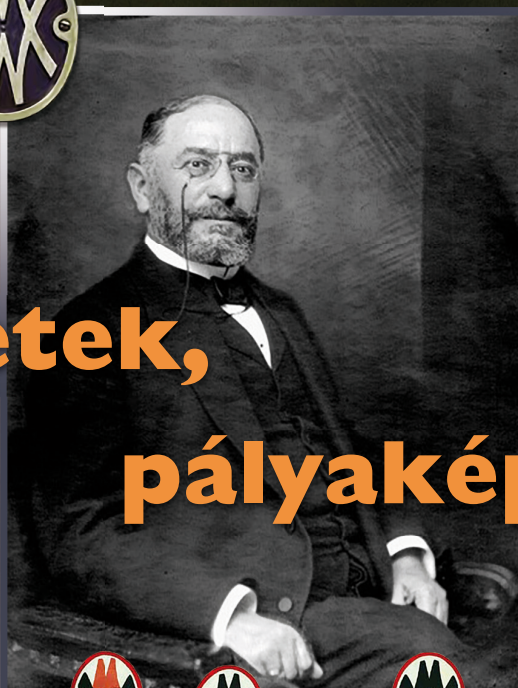
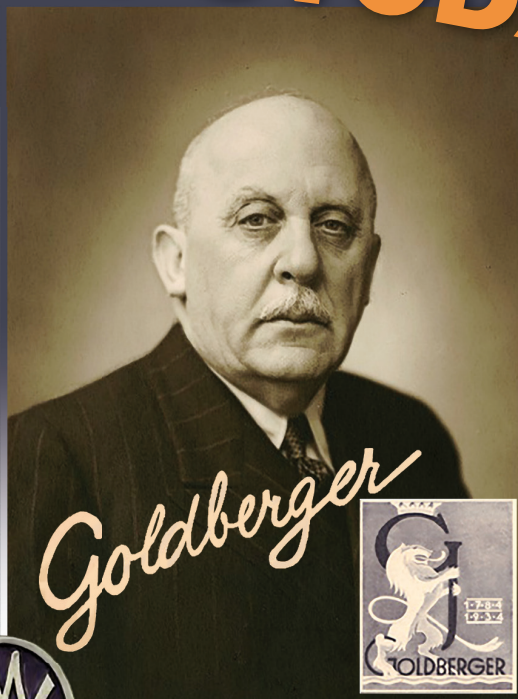
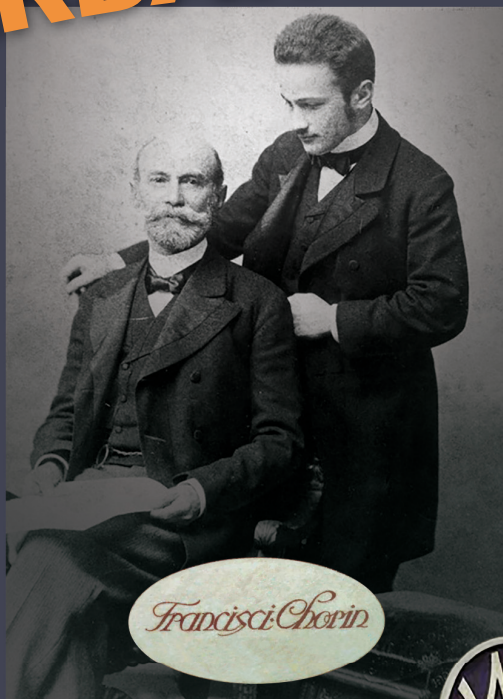

SZOMBAT

IPARBÁRÓK ÉS UTÓDAIK

családtörténetek,
pályaképek

Tamara Segal: Mesterséges megtermékenyítés és a halacha
Kelemen Ágnes: Orvostanhallgatók és a numerus clausus
Radvánszki Péter: Gyógyítás és talmudi történetek

szombat

Kis zsidó dylanológia

Bob Dylan
irodalmi Nobel-díjas

Zsidó múzeumok:
Berlin, Varsó,
Budapest

Mi lesz veled,
Rumbach?

Interjú
Görgey Gáborral

szombat

SUPERMAN, MAUS ÉS TÁRSAIK

szombat

szombat

– fényt vet világunkra!

Engedje meg magának a hagyományos újságolvasás kényelmét!
Fizessen elő a Szombat folyóiratra 2017-ben is!

Előfizetőink közt értékes ajándékokat sorsolunk ki:

- két 10.000 forintos Libri könyvesomagot,
- egy 2017-es Bálint Ház hűségkártyát,
- egy negyed éves bérletet a Bálint Ház edzőtermébe,
- tíz jegyet a Cirkogejzir moziba.

Az éves előfizetés ára változatlanul 5950 Ft.

Ha partnerünk lenne értékteremtő munkánkban, kérjük,
hogy adományával is támogasson bennünket. Köszönjük a segítségét!

Hazai előfizetési lehetőségek: csekken, vagy átutalással
Bankszámlaszámunk: MAZSIKE Szombat Szerkesztősége,
OTP Bank, 11709002-20066703

Külföldi előfizetés:

Éves előfizetési díj 50 Euro vagy 70 USD

IBAN számlaszám: HU451170900220066703000000000

SWIFT: OTPVHUHB

Utalhat Paypal-on is: <https://www.paypal.com>

Előfizetéssel kapcsolatos kérdések, további tájékozódás, előfizetői csekk kérése:
info@szombat.org címen vagy a +36-1-311-6665-ös telefonszámon.

szombat

Interjú
Bálint Andrással,
Dés Andrással,
Kende Péterrel
és Kern Andrással

szombat

Szép Ernő
kiadatlan
naplójegyzetei

PÁRBESZÉD A PÁRBESZÉDRŐL

Bogárdi Szabó István, Németh Sándor,
Orosz Gábor Viktor, Tatár György, Wildmann János

TARTALOM

4 | Radvánszki Péter:
Miért és hogyan
legyünk egészségesek?
– Ősi zsidó források
az ép testről és ép lélekről

7 | Karády Viktor:
Zsidók a honi orvosi
piacon (1895–1947)
Társadalomtörténelmi
adalékok

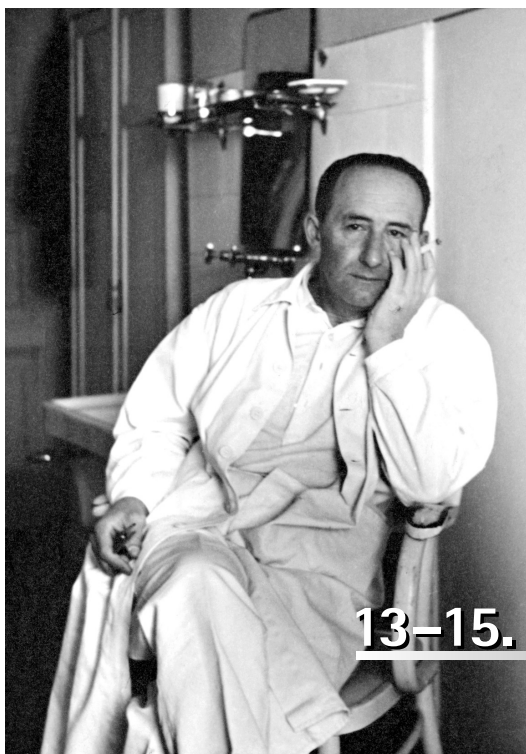
9 | Kelemen Ágnes Katalin:
A numerus clausus
száműzöttjei
– Magyar orvostanhallgatók
külföldön

13 | Czingel Szilvia:
Zsidó orvos vagy csodarabbi?
Gyógyítás és gyógyulás
a 20. század első felében,
személyes emlékek tükrében

**16 | Dobson Szabolcs –
Seref Etker – Magyar László
András: A második
törökországi orvosnő
– Dr. Frisch Amália**

18 | Veszprémy László Bernát:
„A humanizmus valódi tárháza”
– A pesti izraelita hitközség kórháza,
1842–1948

21 | Thalia R. Segal:
Szaporodjatok és sokasodjatok!
– A mesterséges megtermékenyítés
a halacha szempontjából

23 | Magyar László András:
Igaz történetek
zsidó orvosokról

26 | Erős Ferenc:
„Volt rá igény...”
Kovács András,
az antiszemitizmus kutatója
70 éves

29 | Laczó Ferenc:
Idillek és összeomlások
– Iparbárók és utódaik

**34 | Vágyak a romokon
Ungvári Tamás: *Felperzselt
ország – Sorsfordító évek
emlékiratai***

**13–15. ZSIDÓ ORVOS
VAGY CSODARABBI?**

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület
folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamar Józ-Kesz
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Szenhe Antónia szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Bassa László, Csáki Márton
Krausz Viktória, Németh Ványi Klári
Pályi Márk, Rubin Eszter, Schranz Rebecka
Seres Attila, Szarka Zsuzsanna
Várnai Pál, Veszprémy László Bernát

A megjelenést támogatja:

Amerikai Joint Magyarország
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult:
2016. december 20-án

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Bálint Ház
1065 Budapest, Révay u. 16.
234-es és 235-ös szoba
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org

Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft
Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.
HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

Radvánszki Péter

MIÉRT. ÉS HOGYAN LEGYUNK EGÉSZSÉGESEK?

Ősi zsidó források az ép testről és ép lélekről

Egy ismerősöm szokta mondani: „csak egészség legyen, a többi megvesszük”. Ha egy kicsit fellengzős is ez a kijelentés, sokat elmond az ép test fontosságáról. A jó egészséget nem lehet pénzen megvenni, hanem csakis a test karbantartásával megőrizni, esetleg visszanyerni egy betegség után. Ez régen is ugyanígy volt. A talmudi szövegekben, halachában és midrásokban sok gondolat található a higiéniről, az egészség megőrzéséről.

Tisztaság – Isten kedvéért

Persze az egészség megőrzésének célja némiképp más volt akkoriban, mint manapság. A legfontosabb motiváció kiderül a mosdó használata után elmondott áldásból. A „gyógyító áldás” ajánlható meditációra is betegség esetén.

„Áldott az Örökkévaló, aki bölcsen formálta meg az embert, és nyílásokat, csöveket teremtett bele. Ismert és nyilvánvaló dicsőséged trónja előtt, hogy ha akár egyikünk is megszakad vagy eltömődik testünkben, lehetetlen fennmaradni, és kiállni eléd. Áldott az Örökkévaló, minden test gyógyítója, aki csodákat művel.”

Ez az áldás az egyik kedvencem a zsidó liturgiából, mivel egy tudományosan pontos testmodellről szól. A testet lényegében le lehet írni olyan nyílások és csövek halmazaként, amelyek „eltömődhet-

nek, megszakadhatnak”. Betegség az, ha a nyílások, csövek halmaza rosszul működik. Az ima szerint azonban a jó testfunkcióknak nem önmagukért kell fennmaradniuk, hanem szakrális céljuk van. Egészségesnek azért kell lenni, hogy az Örökkévalót szolgáljuk. Ugyanezen indokkal, a halacha egy zsoltárrészlettel indokolja meg a reggeli mosdóhasználat kötelességét:

„Azt mondja a zsoltár: »Áldjad lelkem, az Örökkévalót, és egész bensőm a szent nevéért!« (Zsolt 103:1) Mivel tehát az ember köteles az egész lényével áldani Istennek nevét, tilos áldást mondania, míg testének benső részeit a sártól és víztől meg nem tisztította.”¹

Vagyis minden testrész, szerv célja az Örökkévaló szolgálata a hagyomány szerint. A halacha előírja, hogy mosakodjon, aki „ágyából felkel, illemhelyről kijön... a lábaihoz ért, halottat érintett, nemi életet élt... fereghez nyúlt... akin eret vágta...” A magyarázat szerint, ha ezt nem tartja be, akkor „ha tanult ember, akkor elfelejti tudományát, ha pedig egyszerű ember, akkor elbuzul.”² A Talmud szerint az emberre ismeretlen eredetű rettegés tör, ha nem mos kezét hasonló esetekben.³ A kézmosás pedig azért is szükséges, mert „rossz szellem” lakozik a mosatlan kézen.⁴ Tehát egyáltalán nem a mai értelemben vett tudományos magyarázatunk van a tisztaság törvényeire! Pedig büszke zsi-

dóként hajlamosak lennénk azt gondolni, hogy „már őseink is milyen modernnek voltak higiénia tekintetében.”

Mai értelemben vett higiénéről azonban nem beszélhetünk Semmelweis Ignác, és Louis Pasteur előtt. Hiszen a 19. század második fele előtt nem volt ismert, hogy szem számára láthatatlan kórokozók okozzák a betegségeket! A szag, és az esztétikai szempontok valószínűleg jobban motiválták a közegészségügyi rendeleteket, tisztálkodást, mint bármi más. A szag lehetett az oka annak a misnai rendeletnek is, hogy állattemetőknek, temetőknek, és börtönszerű műhelyeknek legalább ötven könyöknyire kellett lennie a várostól, megfelelő irányban.⁵ Mózes „WC-rendelet” is szokás „korszakalkotónak” nevezni. Azonban, ha elolvassuk figyelmesen a szöveget, megtudjuk, nem higiéniai célzattal kell elásni az ürüléket a táboron kívül a Tóra szerint, hanem mert az „Örökkévaló jár-kei a táborban”, és a tisztálanságot visszataszítónak találja.⁶

Érdekes, hogy ezen törvények betartása hozzájárult ahhoz, hogy a fertőző betegségek kevésbé érintették a zsidónegyedeket a középkorban!⁷ A zsidók higiénikusabb életmódja, más népekéhez képest azonban nem volt szándékos, hanem inkább az istenfélelem „mellékhatásaként” magyarázhatnánk. A félelem mellett az esztétikai igény jelenik meg egy Hillél rabbirol szóló midrásban. Ha saját testünkkel törődünk, olyan, mint-ha az Örökkévaló képmását ápolnánk.

„Egyszer, amikor Hillél rabbi épp távozni készült tanítványaitól, azt kérdezték tőle: *Rabbi, hová mész?* Így válaszolt: *Megyek, hogy egy micvát teljesítsek.* Akkor megkérdezték: *Milyen micvát?* Erre így válaszolt: *Fürdeni megyek egy fürdőbe.* Elcsodálkoztak, és megkérdezték: *A fürdés egy micva?* Erre már hosszabban válaszolt: *Igen. Ha cirkuszokban és színházakban a császár képét tisztán kell tartani, kenetetni, és mosni kell,..., akkor mennyivel fontosabb feladata az embernek, hogy foglalkozzon saját testével! Hiszen az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtett.*”⁸

Hiába ez a szép midrás, a tisztasági törvények, melyek egykoron fejlettebbnek

számítottak más társadalmi csoportok törvényeihez képest, ma már egyáltalán nem azok. A modern egészségügyi előírások megértésének hiánya, és a halachába való bezárkózás lehet az oka annak, hogy több ultraortodox *mohél* (körülmetélő) máig gyakorolja a *mecica b'al pe*, vagyis a körülmetélt seb, szájjal általi kiszívását. Az eredmény: herpeszrel megfertőződött kisbabák tucatjai... Csak az Egyesült Államokban 2000 és 2012 között 14 csecsemő kapott herpeszt, ebből legalább kettő meghalt, és kettő szenvedett agykárosodást.⁹ Az Osztrák–Magyar Monarchia már 1899-ban betiltotta ezt a részét a körülmetélésnek, mely tiltást a neológ közösség szó nélkül elfogadta!¹⁰ Ne gondoljuk azt tehát, hogy a *mecicát* végző *mohél* „autentikusabb” vagy „hagyományőrzőbb”, mint az azt elvető

„Rossz szellem” lakozik a mosatlan kézen.

kollégái. A zsidó törvénykezés az orvosokra, az orvostudományra is támaszkodik, nem csak Istenre. A Talmud szerint, egy tanult embernek tilos olyan városban lagnia, ahol nincs orvos.¹¹ Ha pedig ennyire fontos egy orvos jelenléte, akkor nyilván hallgatni is kell rá, és tudományára... Gyermeünk *brisze* előtt mindig tájékozódjunk a *mohél* gyakorlatáról, és ne tegyük ki felesleges kockázatnak az újszülöttestet!

A zsidó orvos receptjei

A tudományos megfigyelések helyett, azonban inkább hétköznapi tapasztalatok álltak az orvosi tanácsok mögött. Így példának okáért az egészség és az étkezés összefüggésére nagyon hamar felfigyeltek őseink. A Talmud többször említ a testre jó hatást gyakorló ételeket, italokat. Kedvenceim a céklára vonatkozó bölcsességek:

„Rabbi Hiszda tanítja: *a céklafőzet jó a szívnek, jó a szemeknek és különösen a beleknek.*”¹²

„Rabbi Jochanan tanítja: *Miért nincsenek leprások Babilonban? Azért, mert az ott lakók céklát esznek, sört isznak és az Eufrátesz vizében fürdenek.*”¹³

A hagyományos zsidó szerzők közül Rambam (közismertebb nevén Majmonidész, talán a legismertebb, legfontosabb zsidó orvos) volt az, aki megfigyelte az ételek testre gyakorolt hatását, feljegyezte rossz, vagy jó tapasztalatait. Nagy hangsúlyt fektetett tehát az egészség megőrzésére. Ha elnézzük neki (néhány helyen máig „beválnak” tartott) babonás receptjeit, akkor meglepően hasznos gondolatokat találunk írásaiban:

„Az ember ne egyen édes ételt, ha az rosszat tesz az egészségének. Tűzze ki céljának, hogy teste egészséges, és erős legyen... Az ember ne egyen egészségre káros ételt, hanem szoktassa magát az egészséges, és gyógyító ételekhez. Csak akkor egyen, ha éhes, és csak akkor igyon, ha szomjas! Sose egye tele magát, hanem csak háromnegyedig töltsse meg a gyomrát.”¹⁴

Szintén Majmonidész az, aki kiemeli a gyógyulás, gyógyítás lelki oldalának fontosságát.

„Az orvosnak sohasem szabad elfelejtenie, hogy meg kell erősítenie páciensének életterejét tápláló ételekkel. Valamint azt sem, hogy lelkét kell erősíteni kellemes ilatokkal, zenével, vidám történetek mesélésével, amelyek megkönnyítik szívét. El kell terelni a páciens figyelmét betegségéről, olyan beszéddel, amely megneveztetik őt és barátait. Azokat jelöljük ki gondozónak, akik tudják, hogyan derítsék a páciens jókedvre. Az orvosnak minden tőle telhetőt meg kell tennie, hogy a körülötte levő egészségesek és betegek mindig vidámak legyenek, és hogy megszabadítsa őket olyan pszichológiai és spirituális erőktől, melyek szorongatóak. Ez az első és legfontosabb szabály, hogy meggyógyítsunk valakit! Különösen akkor, ha betegsége elfoglalja elméjét, és érzelmeit, mint a depressziós, komor embereknek. Ilyen esetekben az orvos ne tegyen semmit, azelőtt, mielőtt sikerül jobb lelki állapotot elősegítenie. Ne higgye magáról az orvos, hogy ezeket az érzelmeket szakmai és orvosi tudásával befolyásolni tudja!”¹⁵

A betegség lelki háttere – gyógyulás társak segítségével

Majmonidész előtt is ismeretes volt, hogy az életkedv hiánya, a halállal, elmúlással való túlzott foglalkozás vezet a betegséghez. Depressziós hangulatból pedig csak barátok, szellemi társak segítségével jöhet ki az ember! A *bikur cholim*, a betegek meglátogatása az egyik legfontosabb emberek közötti micva, és nem csupán udvariassági okok miatt. Rambam egészen biztosan ismerte az alábbi, *bikur cholimról* szóló *berajját* a Talmudból, amely galileai rabbik történetét meséli el, az i.sz. 3. századból. Tudni kell hozzá, hogy a Talmud e részében van kifejtve az értelmetlen szenvedés hasznossága. A szenvedést, amelyre az ember nem talál önmagában okot, bünt – *szerető fenyítéseknek (jiszurin sel áhává)* nevezi a Talmud.¹⁶ Isten fenyít meg ilyenkor, hogy tanítson valamit, hogy később megjutalmazza a csapásokat elszenvedett embert. Az alábbi történet, többek között, reflexió a *szerető fenyítés* gondolatára, mintha egyfajta ironikus válasz lenne rá.

„Rabbi Hija bár Ábá megbetegedett, meglátogatta tehát barátja, Rabbi Jochanan.

– *Kedveled-e a fenyítéseket?* – kérdezte Rabbi Jochanan.

– *Nincs szükségem sem rájuk, sem az általuk elnyert jutalmakra* – válaszolta Rabbi Hija bár Ábá.

– *Add a kezed!* – válaszolta erre Rabbi Jochanan. Odaadta a kezét Rabbi Hija bár Ábá, amaz felemelte, és így meggyógyult.

Rabbi Jochanan megbetegedett, meglátogatta tehát barátja, Rabbi Hanina.

– *Kedveled-e a fenyítéseket?* – kérdezte Rabbi Hanina.

– *Nincs szükségem sem rájuk, sem az általuk elnyert jutalmakra* – válaszolta Rabbi Jochanan.

– *Add a kezed!* – válaszolta erre Rabbi Hanina. Odaadta a kezét Rabbi Jochanan, amaz felemelte, és így meggyógyult.

De hát minek ment el hozzá Rabbi Hanina? Álljon lábra Rabbi Jochanan magától! A választ egy mondásban találjuk: a fogoly sem tudja magát kihozni a börtönből.

Végül Rabbi Eleázár betegedett meg, meglátogatta tehát barátja, Rabbi Jochanan. Láta, hogy Rabbi Eleázár egy sötét szobában fekszik. Lecsupaszította tehát

Ha saját testünkkel törődünk, olyan, mintha az Örökkévaló képmását ápolnánk.

karját, és sugárzó szépsége miatt fény teltette meg a szobát. Láta akkor, hogy Rabbi Eleázár sir. Megkérdezte tőle Rabbi Jochanan:

– *Miért sírsz, barátom? Ha azért, mert kevés Tórát tanultál, akkor gondold arra, hogy valakinek több Tóra jut, valakinek kevesebb, a lényeg, hogy a szíve a helyén legyen! Ha az anyagi bajok miatt sírsz, gondold arra, hogy nagyon ritka az, hogy valaki egyszerre tanult, és gazdag is legyen! Ha pedig halott gyermekeidet siratod, akkor nézz ide, íme drága gyermekem csontja, amit magamnál hordok!*

– *Nem ezek miatt sírok, én barátom!* – válaszolt Rabbi Eleázár – *Hanem sugárzó szépségedet siratom, amely majd odavész, és ugyanúgy porrá lesz, mint bármi más!*

– *Hát ezért megértem, hogy sírsz* – válaszolt Rabbi Jochanan, és együtt sirtak tovább.

– *Kedveled-e a fenyítéseket?* – kérdezte végül Rabbi Jochanan.

– *Nincs szükségem sem rájuk, sem az általuk elnyert jutalmakra* – válaszolta Rabbi Eleázár.

– *Add a kezed!* – válaszolta erre Rabbi Jochanan. Odaadta a kezét Rabbi Eleázár, amaz felemelte, és így meggyógyult.¹⁷

A *berajta* gyönyörűen beszél az egymásra utaltságról, az életkedv, és a gyógyulás fontosságáról. Még a rabbik is tudtak sírni, ha egymás közt voltak... A Talmud, egy lappal korábban arról beszél, hogy Izrael népe mennyi mindent

nyert el szenvedés által. Mintha a galileai rabbik nem akarták volna ezt a gondolatot komolyan venni. Szenvadni rossz dolog, és lehet, hogy Isten akaratára, de akkor inkább az ember társa legyen az, aki a gyógyulást hozza. A gyógyulás célja itt nem csak Istenhez, hanem egyben az emberekhez való visszatérés is.

A zsidó hagyomány egyértelműen azt üzeni, hogy az egészség megőrzése, bár különböző indokok motiválják, de *micva*, vagyis parancsolat, érték. Az „egészség”-re, mind a talmudi héber, mind a rabbinikus, középkori, majd a modern héber nyelvben a *briut* szó használatos, ami a *bará* gyökből ered. A *bará* ige alapjelentése, *teremteni*. A héber nyelv így mutat rá arra, hogy az egészség az ember teremtett, „természetes állapotával” azonos. Az egészség tehát nem különleges állapot, vagy elnyerendő jutalom, hanem fenntartandó, természetes létezés, az az „őállapot”, ahogy az Örökkévaló az embert teremtette. Az elme és a test nem szenvedésre született, hanem jókedvre és egészségre. Vigyázzunk tehát testünkre, és segítsük egymást a gyógyulásban!

JEGYZETEK

1 KicurSA 2:7

2 SA OH 4:18

3 bPesz 112a

4 bSab 108b Rási magyarázata *tikácéc*-hez

5 mBavaBatra 2:9

6 Deut 23:13-15

7 "Hygiene" pp. 647-648 in *Encyclopaedia Ju-*

daica Second Edition, Vol. 9. Fred Skolnik. ed. (Jerusalem: Keter, 2007), p. 648

8 LevRab 34:3

9 New York City Department of Health and Mental Hygiene adatai alapján. <http://forward.com/news/195306/rabbi-performs-controversial-metzitzah-bpeh-circum/>

10 Egyenlőség, 1899 december 10.

11 bSzanh 17b

12 bBráhot 39a

13 bKet 77b

14 Misné Torá Déot 3:6,9; 4:1-3

15 Rambam: *Hanhagat haBriut (Az egészség gyakorlata)*, részletek a 2. és 3. fejezetekből

16 bBráhot 5a

17 bBráhot 5b

Karády Viktor

ZSIDÓK A HONI ORVOSI PIACON (1895–1947)

Társadalomtörténelmi adalékok

Zsidó orvosokról csak a régi rendszer alatti időkre nézve vannak felhasználható ismereteink, mivel a honi statisztikai és társadalomtörténelmi irodalom messzeemenően fenntartotta a sztálinista 'fordulat éve' (1948) után bevezetett tabut mindenfajta felekezeti és egyéb alkultúrák közvetítette csoportazonosság tárgyában. Pedig zsidó származású (vagy esetenként vallású) szakemberek szerepe egyes terápiás foglalkozási ágakban még mindig kiemelkedő. Néhány éve szóba hoztam a kérdést a honi pszichoanalitikus társaság egyik tisztségviselőjénél. Egyáltalán nem lepődött meg, hanem rövid gondolkodás után egy kéz ujjain számolta össze a megítélése szerint nem zsidó kollégákat a több százból. Igaz, a pszichiátria ezen ága Közép-Európában történelmi határesetet képez. Az orvosi piac egyes szegmensei azonban visszatekintve néha megközelítették ezt a helyzetet.

Köztudomású, hogy az orvoslás volt az egyetlen intellektuális és az emancipáció előtt már *honoracior*-nak tekintett (mintegy 'nemesített') foglalkozás, amelynek nyilvános, a nem zsidó köznépet is kiszolgáló piaca megfelelően képzett zsidók előtt is többé-kevésbé, változó mértékben ugyan, de nyitva állt. Ennek okai közé tartozott az egészségügy rendezetlensége, közületi kontrollátlansága, ugyanakkor az orvosi

tudás iránti igen nagy s legtöbbször kielégítetlen kereslet. Ennek következtében egyes egyetemi karok (pl. Pádua) már a középkor végén is felvettek zsidó hallgatókat, s a 18. században ez másutt, így német vagy osztrák egyetemeken is előfordult.

Nálunk az igazi lökést e tekintetben II. József császár 1783-as ún. 'tolerancia rendelete' adta, mely a zsidók előtt hivatalosan is megnyitotta az egyetemek kapuit. Így már a 18. század végén

Egyes egyetemi karok – például Pádua – már a középkor végén is felvettek zsidó hallgatókat.

megjelent néhány magyarországi zsidó diák a pesti orvosi karon, de még többben Bécsben és Prágában. A cseh és osztrák egyetemek a 19. század elején már áttértek a német oktatásra, ami nem okozott nyelvi nehézséget a jiddis ajkúaknak sem. Pesten viszont 1843-ig latin volt az elitképzés nyelve. Emellett a kis pesti egyetem tekintélye nem versenyezhetett a régi birodalmi intézményekével. Az 1810 előtti negyven évben a magyar alma mater összesen 409 diplomást bocsájtott ki. A Monarchia nagy német egyetemei (melyekhez a század

folyamán Graz is csatlakozott) a század második feléig is sok magyar diákot vonzottak. Ennek tudható be, hogy mind 1859-ben, mind 1875-ben a gyakorló zsidó orvosok 19 %-a több egyetemen is tanult. A nem zsidó diplomásoknál ez az arány kisebb volt, pl. a katolikusoknál 9-12 % és a reformátusoknál jelentéktelen. Az 1895-ös orvosi listán szereplők közel harmadánál (31 %) lehet még kimutatni bécsi tanulmányokat, bár csak becslésszerűen (a két-harmados, magas adathiány miatt).

A beiratkozások és a diplomások számai csak a Reformkor második felében emelkedtek meg. Ugyanakkor a Lengyelország végső felosztásakor (1795) Ausztriához csatolt Galiciából az intenzívvé vált zsidó bevándorlással külföldi zsidó orvosok is kerültek az országba, illetve az itteni zsidó medikusok között számos külföldi születésű akadt. Az 1849 előtti Pesten diplomázott zsidók között még 12-20 %, de az 1850-1869 közöttiek közül már mindössze 7 % volt bevándorló. Ezután pedig csak elenyésző százalékban találkozunk ilyenekkel.

A következő oldalon látható táblázat áttekintést nyújt néhány, a zsidó orvosok piaci helyzetének változására vonatkozó fontosabb adatról a reformkortól a Soá utáni évekig, és valamelyes összehasonlítást is nyújt nem zsidó kollégáikkal.¹

	Zsidók az orvosi piacon* (%)	Zsidó orvosok nyers száma	Közülük magyar nevű (%)	Közülük Budapesten (%)	Budapesti orvosok között zsidók (%)	Fővárosban születettek zsidóknál/katolikusoknál (%)	Nők zsidók/nem zsidók (%)
1840	20,3%	239	3,3	12,9	19,7	15,8/10,0	–
1848**	28,5%	142	8,5	?	?	?	–
1859	32,4%	633	5,1	21,7	31,2	25,9/14,5	–
1875	35,8%	788	9,7	20,1	40,7	12,6/12,4	–
1914	47,9%	2399	27,2	31,5	56,8	9,3/19,0	1,4/0,7
1942	29,3%	3278	41,4	51,1	36,8	22,1/19,2	11,5/8,8
1947	20,6%	1880	42,0	71,0	33,4	34,0/18,5	17,7/10,4

* Sebészek (felcserek) nélkül. ** Honvéd orvosok 1848/49-ben.

A gyakorló orvosok 1840-től, kezdetben csak egyes évekre meglévő országos listáiból jól kiolvasható a zsidók számának (2. oszlop) és arányainak (3. oszlop) gyors növekedése. A reformkorban elérték az összes negyedét, majd az emancipációt követően a század végére már az összes felét is (a feltételezhető vallásváltókat is beszámítva). Ezután a növekedés ugyan nyers számokban közel negyedével folytatódott a trianoni országban – ami rendkívül érdekes eredmény az 1920-ban bevezetett *numerus clausus* ellenére – de számarányban már nem, mivel a keresztény orvostársadalom ezután sokkal dinamikusabban bővült. Ezek mögött a *nem ártatlan* számok mögött felsejlik a paradox helyzet, hogy a Horthy korszakban, egyrészt a kezdeti drámai elszegényedés és a gazdasági válság ellenére az egészségügynek (akárcsak a tanügynek) jelentős befektetések jutottak, másrészt a zsidók orvosi képzését brutálisan korlátozó törvényt a vidéki egyetemek (elsősorban a pécsi) különböz, s nem feltétlenül altruista okokból nem vagy csak korlátozottan tartották be. A Soá okozta rettenetes (legalább 40 %-ra becsülhető) elvesztés az 1947-es és az 1942-es számok összehasonlításából jól kirajzolódik. Mégis, mint ezt másutt már nemrég elemeztem,² különböző helyzeti okokból a zsidó orvosok mindenképp szor-

nyű veszteségei elmaradtak a honi dóság egészét ért népiártás arányai mögött.

Fontos megfigyelni a csoport névanyagának fokozatos magyarosodását (4. oszlop). Ide két elemző megjegyzés kínálkozik. Egyrészt, hogy az önbemutatósítás ilyen való 'nemzetiesítése' ebben a főképp önálló, szabadpályán működő szakmában távolról sem vált általánossá, sokkal kevésbé, mint a gyak-

A kis pesti egyetem tekintélye nem versenyezhetett a régi birodalmi intézményekével.

rabban alkalmazottként elhelyezkedő más értelmiségiekénél (mérnökök vagy bölcsész képzettségűek), de akár a jogászok (főképp ügyvédek) körében is. Másrészt az 1914 és 1942 között megfigyelhető magyarosodás is leginkább annak tudható be, hogy az egész névmagyarosodási mozgalom központját Budapest és a Kárpát-medence középső és nyugati régiói képezték, melyek az ottani zsidó értelmiséggel együtt a csonka országban maradtak.

Az 5. és 6. oszlop számai a zsidó orvosok fővárosi koncentrációját illusztrálják két szempontból. Az 5. oszlop

szerint az összes zsidó orvostól Budapesten aktívak nagyjából minden korban megfeleltek a fővárosiak számarányának az ország zsidó népességében, kissé felülmúlva azt a hosszú 19. században. Tehát a zsidó orvosok túlkonzentrációja igazából sohasem volt jelentős. Ami feltűnőbb viszont, hogy a zsidó orvosok már a 19. században az összes fővárosi orvos magasabb hányadát képviselték (6. oszlop), és már a 20. század elején többségivé váltak – itt is különösen a hitehagyókkal együtt is (mivel az adatok mindig a felekezetiileg azonosítottakra vonatkoznak). Később aztán a *numerus clausus* és a vallásos önfeladás magasabb fővárosi rátái miatt arányaik csökkentek, de azért még a vészidőszak után is meghaladták a budapesti orvosok harmadát.

A 7. oszlop adatai rámutatnak a zsidó és a keresztény orvosok eltérő rekrutációs modelljének egyik sarkalatos különbségére. A zsidó orvosok gyakrabban voltak fővárosi születésűek, mint keresztény kortársaik, de köztudottan népességi háttérük is sokkal inkább volt fővárosi: 1919 előtt az összes honi zsidó negyede, azután már közel fele. A 10-20 %-nyi Budapesten született keresztény orvos azonban az ország 2-4 %-nyi Budapesten élő népességéből származott. Náluk tehát a szakértelmiségbe való bejutásnál

nagy súlyú 'helyi effektus' figyelhető meg. A zsidók rekrutációja így a vidék felé is lényegesen 'nyitottabbnak', stratégikus mobilitás eredményének tűnik, míg keresztény kollégáiknál gyakrabban csak annak, hogy az egyetem közelében születtek és (feltehetően) itt is nőttek fel. Hasonló különbség az itt helyhiány miatt külön nem dokumentált családi háttérnél – társadalmi kiválasztásnál – is érvényesült. Míg a zsidó orvosok leggyakrabban iskolai és szakmai mobilitás árán jutottak be a szabadértel-

miségbe, addig a keresztények többségükben az úri középosztály önreprodukciója alapján. A Kolozsváron tanuló zsidó medikusoknak például (akikre nézve – kivételesen – e téren is pontosabb adataink vannak 1872-1918-ra) 56 %-a, tehát többsége a kispolgárságból, a munkás és az agrárnépességből származott, míg ugyanez a keresztény medikusokról felénél kevesebbre, 25 %-ra mondható.³

Végül a 8. oszlopban az orvosi mesterség lassú és a zsidók előnyére egyenlőtlen elnöiesedésének kezdetei mutat-

koznak. Ha az 'áttért', diplomájukat ('úri családanyaként') a régi rendszerben nem használó vagy a *numerus clausus* miatt külföldre menekült szakmabeli nőket is számításba vehetnénk, a zsidó származásúak között még magasabb lenne a nők aránya. E mellett a zsidó orvosnőknek 1947-re megugró aránya (és 1942-höz képest majdnem stagnáló száma) arra is utal, hogy a női medikusok vérvesztései férfi sorstársaikhoz képest sokkal kevésbé lehettek súlyosak.

JEGYZETEK

1 Az adatokat a Nagy Péter Tiborral közösen vezetett s az Európai Kutatási Tanács által finanszírozott ELITES08 kutatási terv keretében a honi főiskolásokra és szabadpályás értelmiségiekre gyűjtött teljes körű prozo-

pográfiai adatbankok statisztikai feldolgozásaiból válogattam.

2 A Soá és a Magyar orvosi kar. A veszteségek mérlege az orvosi kamarák tagságában Budapesten és vidéken, *A magyarországi holokauszt hetven év után – Történelem és emlékezet*, szer-

kesztette Randolph L. Braham és Kovács András. Budapest, Múlt és Jövő, 2015, 148–172.

3 Lásd tanulmányomat: Zsidó orvostanhallgatók a kolozsvári magyar egyetemen (1872–1918), *Múlt és Jövő*, 1, 2000, 112–121., különösen 114.

Kelemen Ágnes Katalin

A NUMERUS CLAUSUS SZÁMÚZÓTTJEI

Magyar orvostanhallgatók külföldön

A numerus clausus törvény következtében az 1920-as és 1930-as években legalább ötezer magyar zsidó végezte egyetemi tanulmányait – részben vagy teljes egészében – külföldön.¹ A korabeli magyar zsidó sajtó „a numerus clausus száműzötteinek” nevezte őket és ezt a kifejezést a történeti szakirodalom is átvette. Ez szerencsésebb is, mint „zsidó hallgatókról” beszélni, mert magában foglalja, hogy a numerus clausus által érintett hallgatókról van szó, akik közül nem mindenki volt zsidó vallású vagy

tartotta magát bármilyen szempontból is zsidónak.

Vándorlók számára vonzó az orvosi képzés, hiszen egy orvosi diploma szinte bármely országban felhasználható. A Magyarországról a numerus clausus és az antiszemitizmus következtében (akár ideiglenesen, akár végleg) kivándorolt hallgatók körében különösen népszerűek voltak az orvosi tanulmányok. A magyar numerus clausus törvény ugyanis hosszú távú célt szolgált: a zsidók kiszorítását az értelmiségi szakmákból, nem csupán diplomaszerezésük megnehezítését. Tehát a

külföldön megszerzett diploma nem feltétlenül tette lehetővé zsidók elhelyezkedését a magyar munkaerőpiacon. Ezért érdemes volt olyan képesítést szerezni, amely lehetővé tette a külföldi letelepedést. Ráadásul a két világháború közötti Magyarországon az értelmiségi szakmai szervezetek közül éppen az orvosiak voltak a legerőteljesebben antiszemiták.² Így Magyarországon a zsidó fiatalok közül azokat érte a legnagyobb taszítóerő, akik orvosnak készültek.

A II. világháború utáni korszak számos kiemelkedő zsidó származású ma-

gyar orvosa tanult fiatal korában a bécsi egyetemen a numerus clausus következtében. Alexander Emed, a zsidó magyar orvosok nagy életrajzírója, kiemeli, hogy ami 1945 előtt hátrány volt, az utána előny lett, hiszen a zsidó orvosoknak nem volt módjuk kompromittálni magukat a Horthy-rendszerben.³ Sőt, Magyarországon a zsidó orvosok több mint fele lett a holokauszt áldozata, az orvosi kamara és a MONE (Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete) – más területek szakmai szervezeteihez

vánvalóan mindkét tényező igaz lehetett volna egyszerre. Mindenesetre saját élet-története ellentmond narratívájának, hiszen minden évben felvételt kért a pécsi egyetemre, és amint bejutott Pécsre a „protezsált zsidó gyerekek listáján”, ott hagyta Bécset.⁷

Kun Miklós eredetileg Prágában kezdte meg tanulmányait, ám ott Plözl pszichiátria professzor akkora hatást gyakorolt rá, hogy követte őt Bécsbe is.⁸ 1932-ben, amikor felvételt nyert a szegedi egyetemre és hazatért, belépett

1957-ben az Országos Ideg-és Elmegyógyintézet osztályvezető főorvosa lett. Itt számos újítást vezetett be, például Magyarországon elsőként család- és csoportterápiát.⁹

Gottsegen György, az Országos Kardiológiai Intézet névadója, alma matere is a Bécsi Egyetem volt. Emed szerint 1957-ben Gottsegen győzte meg az egészségügyi minisztert egy országos kardiológiai intézet szükségességéről, ami létre is jött, noha Gottsegen nem tartozott a párt kegyeltjei közé.¹⁰ Pikler Emmi, a magyar csecsemővédelem vezéralakja szintén Bécsben szerezte orvosi diplomáját 1934-ben.¹¹

Béccsel ellentétben a korszak olaszországi egyetemei nem az oktatás színvonalával vonzották a vándordiókokat. Az egyetemi antiszemitizmus hiánya (1938-ig) azonban kétségkívül vonzó, és a kor magyar zsidó sajtójában hangsúlyozott vonása volt a fasiszta Olaszországnak. Az ottani magyar vándordiókok esetében a numerus clausus száműzötteinek aránya nagyobb volt, mint Ausztriában. Ez a magyar diplomaták előtt is világos volt, ahogy a milánói főkonzul 1928-as jelentése és az 1937-ben felmerült kölcsönös olasz-magyar diploma-elismerés körüli vita is mutatja.¹² Egy másik jellegzetessége az Olaszországba irányuló peregrinációnak az orvostanhallgatók kiugróan magas aránya, amely szinte mindig elérte a magyar diákok két harmadát, és olykor több mint négyötödét is.

Az Olaszországot választó diákok kiemelkedő predispozícióját az orvosi karok iránt a nyelvi nehézség okozta. Olaszul sokkal kevesebb magyar fiatal tudott, mint németül. Azonban a magyar gimnáziumok érettségizettjei éveken keresztül tanultak latinul, így orvosi tanulmányaikat el tudták kezdeni addig is, amíg az olasz nyelvvel még csak ismerkedtek. Olaszország tehát különösen az orvostudomány iránt érdeklődőknek volt jó opció. Az 1920-as évek első felében érkező „úttörő” évfolyamok úgy érkeztek Itáliába, hogy egyáltalán nem tudtak olaszul beszélni, ahogy arról Fenyő Lili, a Firenzei Egyetem hallgatója, megemlékezett:

DEUTSCHE UNIVERSITÄT IN PRAG.		509	
NATIONALE. Ausländer			
Fakultät: I. Semester.			
Vor- und Zuname	Nikolaus Kun		
Geburtsort, Bezirk, Land,	Geburtsdatum:	Religion:	
Budapest, Ungarn	21. X. 1908	Kat.	
Heimatszuständig: nach (Gemeinde, Bezirk, Land)	Budapest, Ungarn		
Nationalität	Ungar		
Wohnung (Prager Stadtviertel, Gasse, Hausnummer)	Prata VII. Pálffyho Vida 22		
Vor- und Zuname, Stand und Wohnort des Vaters und event. des Vormundes	vater Prof. Josef Kun, Budapest, I. Uria u 29		
Bezeichnung der Lehranstalt, an welcher der Studierende das letzte Semester zugebracht	Budapest Karol. Eberhard u. Ran		
Angabe, ob der Studierende dem Verbands der bewaffneten Macht angehört oder nicht; Angabe des Truppenkörpers, der Charge			
Genießt ein	(Stipendium, Stiftung) im Betrage von	Kö	h
verliehen von	mit Dekret vom	19	7.
Anführung der Grundlage mit Angabe des Datums und der Zahl der Urkunde, auf welcher der Studierende die Immatrikulation oder Inskription anspricht			
Reifezeugnis eines Gymnasiums, datum 19. VI. 1926			
673			

Kun Miklós, a későbbi híres pszichiáter beiratkozási lapja a prágai német egyetem orvosi karán (Forrás: Prágai Károly Egyetem Levéltára, Orvostanhallgatók H-P, 1926–27, téli félév)

képest is kimagasló – antiszemita ügybuzgalma miatt.⁴ De az 1945 utáni évtizedek is vegyesen hoztak jó és rossz fordulatokat a túlélő orvosok számára.

Farádi László, 1926 és 1930 között Bécsben orvostanhallgató, nagy karriert futott be a szocialista Magyarországon, 1968 és 1973 között az egészségügyi miniszterhelyettes volt. Önéletrajzában hangsúlyosan középpontba helyezte korai baloldali elkötelezettségét a zsidó motívumok rovására.⁵ El is határolta magát a numerus clausus száműzötteitől, mondván, hogy nem a numerus clausus taszította Bécsbe, hanem a híres bécsi orvosi iskola vonzotta oda.⁶ Nyil-

az illegális kommunista pártba. 1945-ben segédkezett a Népjóléti Minisztérium megszervezésében, majd az Anya-, Csecsemő, és Gyermekevédelmi Főosztály vezetőjévé nevezték ki. Ám 1949-ben kiesett a rendszer – jelesül Ratkó Anna miniszter – kegyéből, mert Kun Miklós ellenezte a budapesti állami gondozottak intézetbe helyezését (korábban nevelőszülőket kerestek számukra, Ratkó Anna azonban kétségesnek találta a vidéki nevelőszülők politikai megbízhatóságát). Így Kun Miklós pályáját bányarvosként folytatta Ajkán és Várpalotán. 1956 után sikerült visszatérnie a pszichiátriához, amikor

Trefort kert, a Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Kar Élettani Intézete, 1909 – a két világháború közötti években számos zsidóverés helyszíne (forrás: Fortepan/Semmelweis Egyetem Levéltára)

Berlin, Unter den Linden, Humboldt Egyetem, főépület, 1914 – az 1920-as években az egyik legnépszerűbb egyetem a numerus clausus miatt száműzöttek körében (forrás: Fortepan/Schmidt Albin)

„Teri minden olaszt németül szólít meg – Sándor magyarul felel minden kérdésre – Ernő azt hiszi, hogy olaszul beszél, biztosan az olaszok nem tudnak olaszul, ha nem értik, mit mond.”¹³

1938-ban az olasz fasizmus antiszemita fordulatot vett, ennek következté-

ben megtiltotta a külföldi zsidók egyetemi felvételét, majd hat hónapon belüli távozásra kötelezett minden külföldi zsidót. Így 1938 a numerus clausus számkivetettei számára újabb száműzetést hozott, nagy részük nem tudott máshová menni, mint vissza Magyaror-

szágra. A Salói Köztársaság külügy- és belügyminisztériumának levelezéséből az a megrendítő tény derül ki, hogy a magyar külügyminisztérium 1944 júliusában – amikor már a magyar zsidóság nagy részét deportálták – még arról a pár tucatnyi magyar zsidóról is listát

akart készíteni, akik még mindig Észak-Olaszországban éltek.¹⁴ Az olasz fél nem adta ki őket Magyarországnak, de elindított egy vizsgálatot, ezért tudjuk néhány, egykor Olaszországba tanulni érkező magyar zsidóról nemcsak azt, hogy még mindig Észak-Olaszországban élt, hanem azt is, hogy orvosként praktizált. Ők azon kevesek voltak, akiket 1938-ban nem toloncoltak, ki mint külföldi zsidót, majd 1940-ben nem internáltak, és az 1943-as német megszállás után nem tartóztattak le.

A salòi hatóságok 1944-es vizsgálata jó pár településről összegyűjtötte az adatokat, hogy lakóik között vannak-e eredetileg magyar zsidók, kik azok és mi ottlétük jogi alapja. Akik 1943 és 1944 során ismeretlen helyre menekültek a Gestapo elől, szintén szerepelnek a listákon.

A listák szereplői szinte mind orvosok voltak. Akik még mindig orvosként praktizálva, teljes legalitásban éltek Észak-Olaszországban, majdnem mind katolikus olaszok házastársai voltak. Torinó városa például mindössze ilyen személyről számolt be, Füller János fogorvosról.¹⁵ Ugyanakkor tudjuk, hogy a későbbi híres plasztikai sebész Teich Simon Tullio Salvi álnéven hamis papírokkal dolgozott egy torinói kórházban, és miután valaki feljelentette a Gestaponál, a hegyekbe menekült és csatlakozott a partizánokhoz.¹⁶ A Bolognában dolgozó három magyar zsidó orvosról (Bernáth László, Sándor György fogorvos, Salgó István) kiderül, hogy katolikus feleségük és katolikus gyermekeik voltak.¹⁷ Sándor Györgyről megjegyzi a bolognai jelentés, hogy őt a magyar zsidótörvények értelmében

mentesítették a faji törvények alól, mert házassága előtt megkeresztelkedett és árja feleségével katolikus házasságban nevelt katolikus gyermekeket. A magyar köznyelv „árja párjaként” emlegette ezt a jelenséget. Rosa De Molli ugyanerre hivatkozva mentette meg magyar zsidó férjét, Hábermann Aladárt, az üldöztetéstől. Hábermann is orvosként dolgozott a háború alatt Busto Arsizio-ban, mialatt partizánokat is kezelt és bújtatott.¹⁸

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a numerus clausus korában külföldön folytatott orvosi tanulmányok a legtöbb érintett holokauszt-túlélési esélyét nem növelte, de sokak orvosi pályáját megalapozta és néhány érintettet megmentett a magyar zsidók II. világháború alatti sorsától: a munkaszolgálatától és a deportálástól.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

„Egyetemi oklevelek kölcsönös elismerése.” Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), K-69 Gazdaságpolitikai Osztály, 717. csomó/16. tétel.

Pözel (1928). Pözel István: Milánói Magyar Királyi Főkonzulátus levele. 1928. április 15. MNL, Külügyminisztérium K-60-1928. 20. T/6. tétel.

Prefettura repubblicana di Bologna al Ministero dell'Interno direzione generale della polizia. Ministero dell'Interno, Direzione generale per la Pubblica Sicurezza, categoria A 16 sranieri ed ebrei stranieri 1930-1956. Busta 3. ACS.

Prefettura repubblicana di Torino al Ministero dell'Interno direz. Gen. Pubbl Sicurezza. Ministero dell'Interno, Direzione generale per la Pubblica Sicurezza, categoria A 16 sranieri ed ebrei stranieri 1930-1956. Busta 3. ACS.

Telespresso no 31/1301 dal Ministero degli Affari Esteri al Ispettorato generale per la razza, al Ministero dell'interno gabinetto, alla direzione generale Affari politici. Luglio 10, 1944. Ministero dell'Interno, Direzione generale per la Pubblica Sicurezza, categoria A 16 sranieri ed ebrei stranieri 1930-1956. ACS.

Emlékezések

Farádi (1983). Farádi László: *Diagnózis az életemről*. Budapest: Gondolat.

Fenyő (1929). Fenyő Lili: *Pillanatfelvételek a külföldön élő magyar diákság életéből*. Budapest: Jupiter Nyomda.

Hábermann (2010). Hábermann Anna Maria; Kieselbach Tamás és Tóth Ildikó: *Tamás könyve*. Budapest: Kieselbach.

Teich (2010). Teich Alasia, Simone: *Un medico della Resistenza: i luoghi, gli incontri, le scelte*. Torino: Seb27.

Szakirodalom

Emed (2005). Alexander Emed: „Emlékezés Kun Miklósról (1908–2005).” In *Psychiatria Hungarica* XX. évf./5. sz. 388–389. o.

Emed (2011). Alexander Emed: *Zsidó származású magyar orvosok. 150 életrajz*. Budapest: fapadoskonyv.hu.

Kovács (1995). Kovács M. Mária: „A numerus clausus és az orvosi antiszemitizmus a húszas években.” In *Budapesti Negyed* 3. évf./2. szám, 137–158. o.

Kovács (2001). Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvos, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest: Helikon.

Kovács (2012). Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest: Napvilág.

JEGYZETEK

1 Kovács (2012) 164. o. Jelen cikkben zsidó hallgatónak számít mindenki, aki születési anyakönyve és érettségi bizonyítványa szerint a zsidó felekezetbe született, függetlenül attól, hogy egyetemi tanulmányai idején mi volt a vallása, és hogy bármilyen más szempontból zsidóként azonosította-e magát, mivel a numerus clausus törvényt az egyén születéskori felekezete alapján alkalmazták.

2 Kovács (1995)

3 Emed (2011) 7. o.

4 Kovács (2001) 163. o.

5 Farádi (1983)

6 Uo. 86.o.

7 Uo. 123.o.

8 Emed (2011) 261.o.

9 Uo. 263.o.

10 Uo. 152.o.

11 Uo. 359.o.

12 Pözel (1928); „Egyetemi oklevelek kölcsönös elismerése”

13 Fenyő (1929) 10. o.

14 Telespresso no 31/1301

15 Prefettura repubblicana di Torino al Ministero dell'Interno direz. Gen. Pubbl Sicurezza

16 Teich (2010)

17 Prefettura repubblicana di Bologna al Ministero dell'Interno direzione generale della polizia.

18 Hábermann (2010)

Hibaigazítás – 2016. decemberi számunkban néhány hibával jelent meg Várnai Pál Bojtár Endrével készített interjúja: a kérdések és a válaszok két helyen összekeveredtek. Az interjú hibátlan változata honlapunkon lesz olvasható: www.szombat.org.

Czingel Szilvia

ZSIDÓ ORVOS VAGY CSODARABBI?

Gyógyítás és gyógyulás a 20. század első felében, személyes emlékek tükrében

A Talmud szerint, mint a világon minden, a betegség is Istentől származik, és gyógyulás is csak tőle remélhető. A hit viszont nem elég, az embernek is mindent meg kell tennie önmaga és mások életének őrzéséért. A zsidó orvosi etika útmutatása alapján, a zsidó orvosnak mindenkit el kell látnia, aki hozzá fordul tanácsért.¹

Ez azt is jelentette, hogy egy orvos, még ha nagyon vallásos is volt, nem tehetette azt meg, hogy csak zsidó pácienseket fogadott vagy látott el. Vidéki falvakban, kisvárosokban végképp nem. A vidéki keresztény parasztság körében a „zsidó orvos”-ról a szegényeket ingyen gyógyító segítő ember sztereotip képe alakult ki, amit megerősített a zsidó orvosok mágikus gyógyító erejébe vetett hit is. Ez a kedvező kép alakult ki például Rosenfeld Imréről, akiről a nagykőrösiek a két világháború közt a következőt tartották: „Rosenfeld Imre, az orvos volt. Ő a parasztok orvosa volt. Olyan ember volt, aki motorbiciklin járt a tanyákat, és ha a parasztnak nem volt pénzük, akkor ő vette meg a gyógyszert.”²

Klein Ármin Bács-Kiskun megyében, Jánoshalmán és környékén volt körzeti orvos, nagy népszerűségnek örvendett a falusiak körében, lánya mesélt munkájáról: „Az apukám Jánoshalmán – ami körülbelül 10 kilométerre volt Császártöltéstől – folytatott praxist. A megyének ebben a körzetében, ezekben a kis falukban nem volt sehol orvos, se Hajóson, se Császártöltésen. Jánoshalmán minden pénteken volt hetipiac, és akkor jöttek be az emberek, hozták az árut, és akkor jöttek az apukámhoz is; akkor értek rá betegnek lenni, meg orvoshoz menni. Apukám (...), köztisztelőben álló orvos volt, akinél nem számított, hogy a betegnek van pénze vagy nincs pénze, mert ha nem volt, akkor gyógyszerre is adott neki pénzt.”³

Mivel a szülei ortodoxok voltak, otthon jiddisül beszéltek, ő is kiválóan beszélt jiddisül, héberül. Minden ünnepet tartott, ott volt a templomban, minden imát kívülről tudott. Ármin elsősorban szülész-nőgyógyász volt, de fogorvosi

tanulmányokat is folytatott, mert a vidéki kis falvakban erre is igény volt. Szülő nőhöz és rendkívüli esetekhez az ünnepek alatt is kiment, a gyógyítás mindent felülírt. 1944-ig hatalmas praxist vitt, Auschwitzból azonban nem tért haza.

Egy másik visszaemlékezés is a vidéki zsidó orvosok elkötelezett munkájáról számol be. Kádár Kohn József körzeti orvos volt a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tiborszálláson, munkájára a család következőképp emlékezett: „A tanyavilág nagy volt, és ha tudtak, bejöttek apám-

Sebestyén Dávid
és Neje Zsidó
Kórház, Kolozsvár,
1940

hoz a rendelőbe. Tiborszálláson, ami a tanyák központja volt, és azt hiszem, Pusztaszeren volt kinevezve egy szoba rendelőnek, tehát oda kijárt viszonylag rendszeresen. De ha valaki súlyos beteg volt, szült, vagy mit tudom én, mi történt, akkor jöttek érte, és vitték. Emlékszem olyan esetre, nem is egyre, amikor például felzörgették éjjel kettőkor, hogy ki kell menni Halmosra, mert ott vajúdik egy asszony, és a bába nem tudja világra hozni a gyereket. Halmos húsz kilométerre volt szekérrel. Ha oda kivitték egy szüléshez, akkor másnap este ért haza. Nem volt gyerekjáték a körzetet ellátni, és gyerekkoromból, amikor otthon voltam, aztán később,

Róth Marcell
a Maros utcai
zsidó
kórházban

amikor a gimnáziumból szabadságra mentem, nem emlékszem olyan hétre, hogy háromszor legalább, de sokszor négyszer ki ne verték volna az ágyából éjszaka. Hétvégén is kiment a betegekhez, minden napra szüksége volt. Például nem tudott szabadságra menni. Hogy szabadságon lett volna, arra nem is emlékszem. Kétszer vagy háromszor elment egyhetes tanfolyamokra, arra emlékszem, de hogy akkor ki helyettesítette, arra már nem. Apámnak nem volt arra ideje, hogy nyaraljon. A nyaralások édesapa nélkül voltak.”⁴

Kádár Kohn Józsefet is deportálják Auschwitzba, nem éli túl a borzalmakat.

Zsidó kórházak Monarchia-szerte létesültek, az egyik legrégebbi Nagyváradon, ezt 1856-ban alapították.⁵ Az ország legrégebben működő zsidó kórháza a sátoraljaújhelyi volt, amit a Chevra Kadisa alapított 1772-ben. Keszthelyen 1871-től, Kolozsváron 1927-től állt rendelkezésére a Sebestyén Dávid jóvoltából létrehozott zsidó kórház a rászorulóknak. Ennek egykori dolgozója így idézi fel az ott eltöltött

éveket, hangsúlyozva, hogy felekezettől függetlenül ápoltak itt betegeket. „Sebestyén Dávid és Neje” Zsidó Közkórházat Sebestyén Dávid, anyai nagyapám fivére alapította, aki nagyon gazdag ember volt. Az orvosok mind zsidók voltak, de a segédszemélyzet – a szakács, a takarítónők – keresztények, az ápolónők között is néhányan. A zsidó orvosokat nem vették be az állami klinikákra, hozzánk jöttek. Ugyanúgy, a zsidó orvostanhallgatók is a Zsidó Kórházba jöttek gyakorlatra, nem fogadták be őket az állami kórházakba. A páciensek tekintetében nem volt megkülönböztetés, keresztényeket is elfogadtak.”⁶

A kis, elzárt falvak többségében a második világháborút megelőzően azonban nem volt megoldott az orvosi ellátás, így a lakosság a helyi vallási vezetőkben bízott. Az, hogy a rabbik vagy papok gyógyították a hozzájuk forduló betegeket, késői maradványa a korábbi korok általános gyakorlatának.⁷ A gyógyítás során a szentírást és a népi gyógyászat elemeit is meg lehet találni a gyógymódok között. A csodarabbik népszerűek voltak a keresztény és a zsidó lakosság körében egyaránt. Egy nagykárolyi⁸ visszaemlékezés a következőket idézi a csodarabbik személyéről:

„Az ortodoxoknak egy Teitelbaum volt a rabbijuk, a [máramaros]szigeti Teitelbaumnak a fia. Teitelbaum Joelnek hívták, és úgy mondták neki, Jajris. Egy nagyon komoly és nagyon vallásos család volt. Két lánya volt, Hánele és Ruhala. Hánele volt a nagy, férjhez ment, és nem volt gyereke, nagyon vallásosak voltak, és akartak, de nem volt gyerek. A másikat, a kicsit, tizenhét éves korában férjhez adták egy Teitelbaumhoz, egy unokatestvéréhez, mert azok nagyon gyorsan mentek férjhez, állapotos lett, és méhen kívüli volt a terhessége, de mivelhogy nagyon vallásosak voltak, nem ment orvoshoz, és meghalt szegény. Emlékszem arra, mikor jöttek Teitelbaumék, beköltöztek Nagykárolyba, olyan érdekes volt, mert nagy-nagy elánnal jöttek, rendes lovas kocsival, amelyiknek volt fedele, de nem volt felhúzáva, s már az is boldog volt, aki meg tudta fogni azt a kocsit, amiben Teitelbaum ült, olyan nagy szentnek tartották... Teitelbaumhoz mentek az emberek tanácsért, akár üzleti, akár más, az életben kért orvosi tanácsért. Borzasztóan okos volt. És úgy megszülettek, amit ő mondott, az szent volt. A Teitelbaum egy olyan csodarabbiból volt. Nagyon sok keresztény is járt hozzá, mindenkit fogadott, akkor nem úgy volt, mint most, egy szent rabbit azt úgy respektálták.”⁹

A holokauszt előtti zsidóság körében a csodarabbiba vetett hit nagyon erősen élt, „divat” volt tartani a kapcsolatot valamelyik híres csodarabbival, különösen vidéken a családfejek gyakran leveleztek velük. Voltak, akik személyesen is felkeresték őket, azt remélve, hogy a család egészségi állapota így biztosítva lesz. A csodarabbik sokkal több volt, mint gyógyító, gyakran fordultak hozzá akkor is, ha a család valamilyen nagy döntés előtt állt, gyakran ruházták fel őket látnoki képességekkel is.

Egy Szegeden gyerekeskedett visszaemlékező a következőket mesélte édesapjáról, aki folyamatos kapcsolatban

volt az olaszliszkai csodarabbival, azt remélve, hogy ez a kapcsolat megóvjaa a családot a nagyobb bajoktól. A családnak fűszerkereskedése volt, jómódú középpolgári életmódban élt.

„Amikor hosszasabban voltam beteg, mondjuk, lázas voltam, apukám mindjárt megijedt, és akkor jött a vallás: írt az olaszliszkai csodarabbinak, hogy a kislánya beteg, imádkozzon, hogy meggyógyuljon – talán még pénzt is küldött a borítékban... és a rabbi válaszolt, hogy igen, ő fog imádkozni. Öt-hat éves lehettem, amikor ez a levelezés kezdődött. Apukám nekem elmesélte külön, hogy írtam a csodarabbinak, hogy imádkozzon érted, mert beteg vagy, és hála Istennek, rendbe jöttél. Ezt elmondta, de a pénzt nem mondta el, csak én gondoltam, hogy biztos azt is küldött.”¹⁰

A csodarabbi személye gyakran, mint utolsó az remény lehetősége merült fel, ha már az orvosi segítségben megintgott a bizalom. A súlyos beteget ápoló családok, folyamatos dilemmák és kérdések közt éltek: orvos vagy csodarabbi? Nyújthat-e alternatívát a gyógyulásra, egy misztikummal körülvett vallási vezető? Ez a dilemma jelenik meg egy csonttuberkulózisban szenvedő kislány kapcsán:

„Már apám halála előtt nagyon beteg lettem. Csonttuberkulózis lett a bal karomban, az egy pokol volt. Drága anyám minden héten járt föl velem Miskolcra Pestre az orvosokhoz, a kórházakba, és mindent megtettek a karomért, hogy megmenthető legyen. Nyakig gipszben az a csepp gyerek, a kínok kínját kellett ötéves koromban elszenvednem. Azt mondta az orvos, kecsketejet kell innom, ennél jobbat nem tud. Most is mondják. Nem bírtam meginni, erőszakkal itattak meg. Amikor az apró kis csontok jöttek ki a karomból, le kellett fogni, mert ki kellett húzni azokat a csontocskákat. Már olyan állapotban voltam, hogy több orvos véleménye az volt, le kell vágni a karomat, mert ez csak rosszabb lehet. Anyám azt mondta, nem vágatja le a karomat, inkább a villamos alá fekszik. Nem engedi, hogy a gyerekének fül karja legyen.

Egyszer csak mondják az anyámnak, hogy van valahol egy csodarabbi Miskolc környékén, reb Steiner Saje.¹¹ Aki volt nála, mindenkinek segített. És akkor elmentünk a csodarabbihoz. Erre úgy emlékszem, hogy ott ült az asztalnál egy nagy, fehér szakállú ember, és kérdezte, mi van. Mondja az anyám, hogy ez van, egyedül van a gyerekekkel, a fér-

je meghalt, a karomat meg le akarják vágni. A rabbi adott nekem két kockacukrot, lehajtotta a fejét és imádkozott. Aztán fölnevezett, és azt mondta az anyámnak: „A gyerek meg fog gyógyulni. A gipszet vetesse le! Én imádkoztam. Van, aki segíteni fog. Meg fog gyógyulni a karja.” Hazamentünk, levettük a gipszet, de állandóan iszonyú fájdalmaim voltak. Egyszer a diófa alatt feküdtem, amikor bejött az udvarra egy asszony, nem tudom, ki volt, vagy mi volt, talán román, és kérdezte anyámtól: „Mi baja van a gyerekeknek?” A válasz után kivett egy csomó növényt a szatyrából, és azt mondta: „Itt van ez a növény, ezt főzze ki! Amilyen forrón a gyerek elbírja, a karját tegye bele, és áztassa naponta többször, addig, amíg ki nem hűl.” Ez meg is volt. És látja az én drága anyám, hogy már nem jönnek a csontok. Amikor pedig fel kellett jönni Pestre az orvoshoz, összegyűltek többen, és azt mondták, ilyet ők még nem láttak. Ez egy csoda volt. Hát persze hogy én azóta hiszek is. Meggyógyult a karom teljesen.¹²

Klein Ármin
családjával,
Császártöltés,
1930-as évek

A csodarabbik alakja a 20. sz. első felében ugyanolyan heroizált volt, mint a zsidó orvosoké. Némileg ellentmondásos volt az a gondolkodás, ki a jobb gyógyító? Az mindenesetre tisztán látszik, hogy személyük meghatározó volt az orvoslás terén, zsidók és keresztények között egyaránt.

JEGYZETEK

- 1 Oberlander Bárucl – Köves Slomó: *Zsidó jog és etika. Tanulmányok modern társadalmi kérdéseiben*. Budapest, 2009.
- 2 Interjúalany Sz. I. Az interjú a Centropa Alapítvány tulajdona.
- 3 Interjúalany V. Gy.-né. Az interjú a Centropa tulajdona.
- 4 Interjúalany K. P. Az interjú a Centropa tulajdona.
- 5 <http://www.mazsike.hu/a+nagyvaradi+es+a+pesti+zsidó+korházak+története.html>
- 6 Interjúalany F. E. Az interjú a Centropa tulajdona.
- 7 <http://www.szombat.org/archivum/a-csodarabbi-alakja-a-nep-hagyományban>
- 8 Nagykaroly (románul: Carei) megyei jogú város (municipium) Romániában, Szatmár megyében.

9 Interjúalany M. K. Az interjú a Centropa tulajdona.

10 Interjúalany K. Z.-né. Az interjú a Centropa tulajdona.

11 Reb Steiner Saje (1851–1925) – rabbi Bodrogkeresztúron (Zemplén vm.), ahol 1726-tól éltek haszid telepesek, és akikből komoly hagyományokkal rendelkező közösség alakult ki, s ahol a 20. század elejére a zsidó lakosságnak országos hírű iskolái voltak. Már életében csodarabbiként tisztelték bölcsessége és jótékonyága miatt, nemcsak a zsidó közösség, hanem a keresztények által is messze földön elismert ember volt. Nevéhez több csodás történet fűződik, a helyi mesékben és mondákban is fontos szerepet kapott. Sirja a falu dombján ma is ismert zarándokhely, ahol cédulákra írt kérélmeket hagynak a sirra tett kavicsok alatt.

12 Interjúalany S. A.-né. Az interjú a Centropa tulajdona.

Dobson Szabolcs – Seref Etker – Magyar László András

A MÁSODIK TÖRÖKORSZÁGI ORVOSNŐ

Dr. Frisch Amália

Az orvosi pályát választó nőknek a 19. század végén még a világon mindenütt igen nehéz dolguk volt. Egyetemi képzésüket és karrierjüket politikai és társadalmi akadályok gátolták hátráltatták. Törökországban az I. Világháború kezdetéig nők nem felvételizhettek az orvosegyetemre, az a néhány hölgy pedig, aki megengedhette magának a külföldi tanulmányokat, hazatérve nem folytathatott önálló praxist. Az első törökországi orvosnők a birodalom nem-moszlím nemzetiségeiből származtak, ám még saját közösségük is ritkán támogatta törekvéseiket. Csupán a háború kataklizmája változtatott a helyzeten.

Frisch Amália az 1880-as évek elején Magyarországról Edirnébe (Adrianopoliba) kivándorolt askenázi zsidó családból származott. Apja, az esztergomi születésű Frisch József (Esztergom, 1849.01.14. – Isztambul, 1918.01.05.) 1871 és 1876 között Bécsben járt orvosegyetemre, ám 1876 tavaszától ismeretlen okból megszakította tanulmányait, így nem szerzett orvosdoktori címet. Az édesanya, Winterstein Fanny (Šid, 1864. 01. 28. – Budapest, 1945) viszont a szerbiai Šidben született és nevelkedett. A szülőknek nyilván nyomós okuk volt az emigrációra, ez az ok azonban ismeretlen.

Amália 1882. november 10-én, Edimében látott napvilágot. Ekkoriban apja még, mint kereskedő szerepelt a nyilvántartásban, igaz a források a nem a helybéli kereskedők vagy kereskedelmi ügynökök között említik. Amália elemi iskoláit az Alliance Israélite Universelle edirnei zsidó leányiskolában vé-

Frisch Amália mint a Nők Jogait Védő
Ottomán Társaság tagja, a Kadınlar Dünyası/
Monde féminin c. isztambuli lap
1914-es számában

gezte. Az iskola igazgatónője egyébiránt szintén magyar származású volt.

1896-ra azonban Frisch József immár, mint isztambuli fogász tűnik föl, Beşiktaş, Boszporusz-menti, Resid Pasa kerületében. Amália ugyanekkor kezdi meg tanulmányait a scutari Amerikai Leányiskolában, ahol 1901-ben (Halide Edib az első érettségizett moszlim lány osztálytársaként) sikeresen maturált. Ugyanebben az évben Amália édesanyja, Fanny is fogásként szerepel már egy iratban, sőt férjével egy címen rendel is. Frisch József ezek szerint csupán fogászati praxisra kért vagy kapott engedélyt, orvosi-ra nem. Törökországban ekkoriban a fogászok zöme nem rendelkezett diplomával:

elegendő volt, ha valaki működési engedélyt szerzett a helyi hatóságtól. Fannyt nyilván a férje tanította ki a „mesterségre”, majd a saját nevére szerzett neki működési engedélyt.

Miután Amália sikeresen letette az érettségit, Bernbe utazott, és beiratkozott a helyi orvosegyetemre, ahol 1907-ben gyakorló orvosi (*Med. Pract.*) képesítést szerzett. A svájci egyetemek ekkoriban a női orvosképzés legfőbb bástyái voltak, valószínűleg Amália is ezért tanult Bernben, nem pedig Bécsben, ahol egyébként később klinikai gyakorlatát végezte. Bernből Zürichbe utazott, ahol a herpes zosterről szóló disszertációjával 1908-ban elnyerte a *Dr. Med. Univ.* (általános orvosdoktor) címet is.

Bécsbe érkezése előtt Frisch Amália ellátogatott Párizsba és Londonba is. Bécsben gyakorló orvosként, mint úgynevezett „*Praktikantin*” folytatta tanulmányait az egyetem II. Nőgyógyászati Klinikáján, Alphons von Rosthorn (1857-1909) irányítása alatt. 1908 decemberében azután hazatért Isztambulba.

Az 1908. július 23.-i „alkotmányos forradalom” új, szabadabb légkört teremtett az Ottomán Birodalomban. Amália többször is kérvényezte az orvosi működési engedélyt, kérvényeit azonban rendre visszautasították.

Isztambulba érkezése után nem sokkal Amália megkezdte önkéntes-orvosi (*Volontärztin*) működését a helyi, azapkapii (galata) Osztrák-Magyar Kórházban. Orvosdoktori címét ugyan hivatalosan nem ismerték el, ám valószínűleg, bizonyos megszorításokkal, orvosi tevékenységet vé-

gezhethet. A fiatal orvosnő magyar és a német mellett folyékonyan beszélt az angolt, a franciát, a törököt is, sőt görögül, örményül és olaszul is elboldogult. A nők részben ezért, részben pedig azért, mert ő volt a főváros egyetlen orvosnője, tekintet nélkül származásukra, nemzetiségükre, vallásukra szívesen fordultak hozzá, Amália pedig sikerrel kezelte betegeit, sőt olykor nőgyógyászati műtéteket is végzett. Az örmény Dr. Zaruhi Kavalcian (Zarouhi Kavaldjian) után ekképpen lett Frisch Amália Törökország második orvosnője.

Közben Amália anyja, Fanny a városközpont legforgalmasabb útján nyitott önálló rendelőt (Grand Rue de Pére, 452). Lánya is hozzá költözött. Apjának, Frisch Józsefnek még 1911-től Pérában volt rendelője.

Frisch Amáliát immár a császári palotába is meg-meghívták.

„Magyar orvosnő a szultán udvarában. Konstantinápolyból írják nekünk: Ritka kitüntetésben részesült a minap Konstantinápolyban élő hazánkfia. Frisch József dr. orvos leánya. Frisch Amália doktorkisasszony. A fiatal hölgy, a ki Esztergomban született, orvosi diplomát szerzett s most az itteni osztrák és magyar kórház orvosa és pedig egyetlen magyar orvosa. A szultán udvarában is többször igénybe vették már orvosi tudását, a minap pedig elhívták a szultán legidősebb fia, Zia Eddin herceg feleségéhez, a ki lebetegedés előtt állott. Zia Eddin hercegnek már öt leánygyermek van s most végre megszületett az annyira várt hercegske, a szultán első fiú-unokája. Nizam-Eddin herceg. A kis herceg születésénél az udvari orvosok mellőzésével egyedül a magyar orvoskisasszony volt jelen.”¹

1912-ben kitört az egy esztendeig tartó második Balkáni Háború: az isztambuli Osztrák-Magyar Kórházban török sebesültek százait kezelték. A Bosznia-Hercegovina okkupációja miatti ellenségeskedésnek egy csapásra vége szakadt, Ausztria-Magyarország és Törökország újra szövetségre lépett egymással. Frisch Amália gyógyító tevékenységéért nem csak a Koronával ékesített Arany Szolgálati keresztet (Goldene Verdienstkreuz mit der Krone) kapta meg Ferenc Józseftől, hanem az arany Érdemrendet (a Lyakatot) is, V. Mehmed Resad szultántól. Ezt a kitüntetést egyébként első ízben kapta meg nő. Később Amália még a

Magyar Vöröskereszt kitüntetését (*Ehrenzeichen zweiter Klasse vom Rotenkreuz mit Kriegsdécoration*), illetve az Ottomán Vörös Félhold Központi Bizottmányának bronzérmét is átvehette. Végül utolsó kitüntetését, a Harmadosztályú Hadikereszt a Polgári Szolgálatért nevű érdemrendet 1917-ben kapta meg.

Frisch Amália emellett az 1913-ban alapított *A Nők Jogait Védő Ottomán Társaság* aktív tagjaként is tevékenykedett, tehát az első törökországi „feminista” egyesületnek is alapító tagja volt. Valószínűleg a különféle egyéb isztambuli nőszervezetekben is többféle tisztséget viselt. Mint nő mégsem léphetett be sem az Ottomán Császári Orvostársaságba (alapítás éve: 1856), sem pedig az Ottomán Birodalom Izraelita Orvosainak Társaságába. (Association des Médecins Israélites de l'Empire Ottoman, alapítás éve: 1914.)

Dr. Frisch Amália neve már 1909-ben felbukkan az Osztrák-Magyar Külügyminisztérium irataiban. Amália, mint a minisztérium által irányított konstantinápolyi osztrák-Magyar Kórház orvosa szerepel itt.

1914. augusztus 24-én, négy héttel az I. Világháború kitörése után Frisch doktornő öt év munka után végre megkapta hivatalos kinevezését, mint a kilencedik rangosztályba tartozó tényleges orvos (*definitive Ärztin der IX. Rangklasse*). Bár ez akkoriban a legacsonyabb rangosztálynak számított, Amália ekképpen mégis az Osztrák-Magyar Külügyminisztérium első diplomás női alkalmazottja lett. A Balkáni Háború befejezte után Bécsben elvégzett egy röntgentanfolyamot is. 1914 és 1918 közt a magyar sematizmusokban is már magyar állami alkalmazotként szerepelt.

1914-re Frisch Amália az Osztrák-Magyar Kórház, Taksim kerületi új épületébe költöző részlegének orvosigazgatója (Leiterin) lett. Ez számított akkoriban a főváros legmodernebb kórházának. Amália szervezte az új szárny megépítéséért folyó kampányt, sőt szerepe a kórház sebészeti műtőjének felszerelésében is óriási volt. Mikor aztán 1916 nyarán Amália ellátogatott apja szülővárosába, Esztergomba, rokonai és a helybéliek, már mint ismert személyiséget üdvözölhették.

A háború végén Amália kórháza francia katonai irányítása alá került, sőt a várospa-

rancsnokról új nevet (Hôpital Franchet-d'Espèrey) is kapott. Dr. Frisch Amáliát, mint osztrák-magyar tisztviselőt, a fegyverszüneti egyezmények értelmében, 1918-ban deportálták. Ez akkoriban a „csak” rövid fogvatartást és kiutasítást jelentett. Amália Bécsen át 1919. június végén érkezett Budapestre, ahol rokonai fogadták be. 1919. szeptember 1-én elbocsátották az állami alkalmazásból is, 1919. október 31-én pedig neve már a budapesti orvosnévsorban szerepel. Anyja, Fanny, a lányával együtt érkezett Budapestre. A Magyarországi Orvosok Név- és Címtára azonban először csak 1923-as kötetében említi őt, mégpedig a következő szöveggel: „Frisch Amália Dr. Specialitás: Stomatológia és Fogászat. Dipl.: Bern 1907. Lakás: Bp., V. ker. Teréz krt. 28.” Fogorvosi ismereteit valószínűleg szüleitől szerezte: anyja gyakran asszisztált is neki budapesti rendelőjében, amely a 28-as számú Teréz-körúti bérház első emeletén működött (telefon: 195-29). Praxisa nyilván tisztes megélhetést biztosított neki. Tudomásunk szerint soha nem ment férjhez.

1922. október 5-én Amália belépett a Budapesti Királyi Orvosegyesületbe, ám az egyesület évkönyveiben a továbbiakban nem szerepel. 1922-től kizárólag fogorvosként működött, címe és adatai egészen 1938-ig nem változtak, ekkortól azonban a Magyar Orvosi Kamara tagjai közt már nem található.

Dr. Frisch Amália 1941-ben hunyt el. 59 éves volt ekkor, halálának oka és körülményei nem ismertek. Maradványai édesanyjáié mellett, a Kozma utcai Zsidó Temetőben nyugszanak. Sirját nem gondolja senki.

Dr. Frisch Amália két háború, a balkáni és a II. világháború idején, Konstantinápolyban jutott karrierje csúcsára, majd egy harmadik háború idején, Budapesten halt meg, teljesen elfeledve.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerzők hálásan köszönik a cikk megírásához nyújtott önzetlen segítséget a Frisch család le származottjának, a budapesti Vécsey Dánielnek, dr. Oross Andrásnak, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar delegátusának, illetve Prof. Dr. Rudolf Angsternek, az Innsbrucki Egyetem Jelenkortörténeti Intézete professzorának.

JEGYZETEK

1 Budapesti Hírlap, 1911. január 4., 8. o.

Veszprémy László Bernát

„A HUMANIZMUS VALÓDI TÁRHÁZA”

A pesti izraelita hitközség kórháza, 1842–1948

Magyarországon léteztek zsidó kórházak Baján, Pápán, Sátoraljaújhelyen, Nyíregyházán, Miskolcon és Munkácson is,¹ azonban cikkünkben a fővárosi zsidó kórházakra, és azon belül is „a” zsidó kórházra, a pesti izraelita hitközség 1842-es alapítású kórházára fókuszálunk.

Groszmann Zsigmond rabbi 1933-ban dokumentumokkal ellátott cikksorozatot közölt, melyben végigkövette a zsidó kórház történetét.² A kezdetek igazán szerények voltak: 1805-ben az Orczy-házban beraktak négy ágyat egy szobába, és vásároltak hozzá orvosi kellékeket, ezt kinevezték betegház-

nak. 1841-ig számos alkalommal költöztek is. 1842–1889 között a Gyár utcai egyemeletes épületben már volt 4 kórterem, 6 kisebb betegszoba és bőrbeteg-részleg is. Az 1841-es nyitást követően 200–300 beteget kezeltek évente, ami a nyolcvanas évek elejére már évi 900 főre nőtt, 1884-ben pedig a 7000-et is meghaladta. A megnövekedett igények miatt a kórház az 1889-ben megnyitott Szabolcs utcai épületbe költözött. Az impozáns épületet Freund Vilmos tervei alapján készítették el.

Patai József, a *Múlt és Jövő* későbbi szerkesztője azt írta a megnyitásról, hogy az „fényes momentum, mely késő utódoknak fogja hirdetni, kik voltak az elődök, milyen példákat szolgáltattak jövő nemzedékeknek, milyen művekkel örökölték meg áldásos működésüket”. A 4000 négyzetméteres épület a Szabolcs utca és az Aréna út sarkán állt. A főépület földszintjén a tág és diszes bejáratától balra nyíltak a bejáró betegek számára kialakított belgyógyászati rendelés helyiségei, melyek egy kéta-blakos várószobából és egy rendelőszobából álltak. Utóbbi mellett volt a belgyógyászati osztály főorvosának dolgozószobája mellette pedig az osztály laboratóriuma. Jobbra a bejáratától a sebészetre juthattak a betegek, mely váróteremből, rendelő- és műtőszobából állt. A főépületből kettős lépcső vezetett az első emeletre, ahol a személyzet lakott, illetve négy kéta-blakos szoba is állt a folyosó utcai oldalán 4-4 beteg számára. Ezekhez kapcsolódott egy szoba az ápolónő számára, utána fürdők, és a széles folyosó ellenkező oldalán további betegszobák következtek. A belgyógyászati pavilonban 60 betegnek volt helye, míg a földszinten és

A csepeli
Weiss Alice
Gyermekágyas
Otthon,
betegszoba, vizit

az első emeleten további kórtermek voltak. A földszinten és az emeleten állt még két szoba az al- és segédorvos számára.³

Alapy Henrik, a zsidó kórház igazgatója 1929-ben ironizálva írta, hogy van „szegény ember, beteg ember, zsidó ember. Külön-külön is nagy baj akár-melyik a három közül. Együtt véve pedig szerencsétlenség”.⁴ Tény, hogy a budapesti zsidó kórházak – összesen nyolc intézmény a holokauszt előtt⁵ – éppen annyira válaszként születtek a zsidó nyomor kevésbé dokumentált jelenségére, mint arra az igényre, hogy a keresztény többség előtt a közösség „hasznos” mivoltát megmutathassák.⁶ Böke Gyula, a kórház korábbi igazgatója 1885-ös beszámolójában ekképp kötötte össze a két feladatot: „A betegek gyógykezelését... a zsidó már régi idők óta mintegy vallásos ténykedésnek tekinti... Manapság is, hol a zsidó éppúgy, mint más polgára az államnak terhekben és jogokban egyenlően osztozkodik, ezen... humanus hagyományos működését nem szünteti meg”.⁷ Stiller Bertalan kórházorvos hasonlóan arról beszélt, hogy munkáját a „Caritas, a tudomány és a zsidóság becsületének vezérszavai alatt” végzi.⁸

Mindez az igyekezet különösen kiviláglik a kórház kimutatásaiból, melyeket a zsidó sajtó rendre publikált, s melyekben a kezelt keresztények arányát mindig kiemelték. „A kórház, dacára... felekezeti jellegének... oly bőkezűleg juttatja áldását a nem zsidó felekezeti betegeknek, hogy első pillanatra is már meggyőződhetünk, miszerint a zsidó jótekonyság nem ismer valláskülönbséget... A pesti zsidó kórház a humanizmus valódi tárháza”⁹ – írta az *Egyenlőség*, többször felemlítve, hogy az ápolott betegek mintegy fele mindig keresztény volt.¹⁰ Hasonlóan keresztény volt a betegek közel fele a Bródy-féle gyermekkórházban, ahol a szegényeket ingyen ápolták.¹¹ Effajta ingyen gyógyítást a Szabolcs utcai zsidó kórház is végzett, ahol a „bejegyzett” szegényeket fizetés nélkül, a „vagyonosokat” pedig – 1886-ban – egy forintért gyógyították. A kórház három zsidó szegényorvost is alkalmazott, akik az V., VI., VII., VIII. és IX. kerületekben házhoz menve gyógyítottak a hitközség költségén, az említett évben összesen 4279 beteget.¹² A kórház szintűgy külön figyelmet szentelt a keleti, „galíciai” zsidók kezelésének, akik sokszor nem tudták megfizetni az ellátást.¹³ Erre az élő szolidaritásra utalhatott Fischer Aladár osztályos főorvos, amikor a kórházat „a zsidóság egyik bástyájának”, és az orvosokat „a bástyán az őrszemeknek” nevezte.¹⁴

Jótekonysági intézményként a kórház rendszeresen küzdött anyagi gondokkal, ám Alapy Henrik szerint a mottójuk mindig az volt, hogy „szegények vagyunk, de olyan nyomorba nem juthatunk, hogy... a kórház egyetlen intézményét is lebont[suk]”.¹⁵ Ennek ellenére a felújításokat rendre kölcsönből, a költségvetési hiányokat pedig adakozásból kellett fedezni,¹⁶ és láthatóan az orvosok fizetése is rendre csúszott: az *Egyenlőség* egy cikke szerint 1929-ben nem tudtak a dolgozóknak „rendes fizetést adni”, egy későbbi szátrák kapcsán pedig mintha arra utalt volna a lap, hogy az orvosok egy részét egyáltalán nem fizették¹⁷ – igaz, ez utalhatott

akár a gyakornokokra is, hiszen tudjuk, hogy a ma is létező Szeretetkórház fogadott gyakornokokat 15 rendszeres orvosa mellé.¹⁸

A zsidó kórház számos bővítésen esett át közel százéves fennállása során, elsősorban a két háború között. 1927-ben az idegosztályt, 1928-ban a nőgyógyászati részleget újították fel,¹⁹ 1929-ben pedig – mint írta az *Egyenlőség* –, „újjaszületett a zsidó kórház”. Vértes Emil, a pesti hitközség gazdasági előljárója és Frey Kálmán kormányfőtanácsos ki-eszközölt egy 1 700 000 pengős kölcsönt a kórház számára, melyből hatalmas központi konyha és műtő építését, a szobákat összekötő központi telefonrendszert és központi világítást, valamint az épület felújítását fizették. Ekkor a kórháznak 13 épülete volt.²⁰ Egy cikkből azt is megtudhatjuk, milyen menüvel szolgált az új menza: a diétás fogások mellett általában zöldség és hús, mákos zsemlye, kávé és darált dió, illetve levesek, főzelékek, tej

A csepeli Weiss Alice Gyermekágyas Otthon, tizenkét ágyas, szerényebb, régebbi berendezésű betegszoba

A csepeli
Weiss Alice
Gyermekágyas
Otthon,
sztetoszkópos
orvosi vizsgálat

és tészta, krém vagy fagylalt szerepelt az étlapon.²¹ Szintúgy tudjuk, hogy a kórház végig ortodox konyhát vezetett, s hogy az ápolószemélyzetet kioktatták a héber nyelven való imádkozásra is, hogy segíteni tudjanak, amennyiben a beteg ilyesmit igényelt.²² Ugyanekkor a kórház új főorvosokat is

választott.²³ Az épület újabb felújításokon 1933-ban esett át.²⁴ A budapesti zsidó kórházak utóélete több esetben tragikus. Nemcsak a Maros utcában estek a kórház betegei és dolgozói a nyilas vérengzés áldozatául: a Szabolcs utcai kórház a német megszállás alatt a Wesselényi utcában működött, és szintén több dolgozója meghalt.

Az épületet 1948-ban államosították, és ma már csak az amerikai úti Szeretetkórház oldalépületei – a menedékház és a régi vakok intézete – maradt meg a zsidó hitközség tulajdonában.

1944. március 2-án – két héttel a náci megszállás előtt – a bajai százéves zsidó kórház felújításának ünnepségén Bródy Ernő parlamenti képviselő azt mondta, hogy e „sorsdöntő órákban” a magyar zsidóságnak példát kell mutatnia felekezeti nyitottság terén.²⁵ Ezt a példát a magyar zsidóság kétségkívül megmutatta; hogy szomszédjaik mennyire értékelték azt, már más cikkekre tartozik.

A képek forrása: *Szeretett elnökasszonyunknak, Vészi Józsefné ömlétségének mély tisztelettel a Weiss Alice Kórház.* Minder, Budapest, 1941.

JEGYZETEK

- 1 Andréka Bertalan: A kórházügy történeti áttekintése I., *Kórház*, 1995/5, 38-40.
- 2 Összefoglalóan lásd: Róbert Péter: *Kórház a Szabolcs utcában* (Budapest: AJAMK, 2007). A cikksorozat: Groszmann Zsigmond rabbi: A régi pesti zsidókórház, I-IV., *Egyenlőség*, 1933. március 11., 21.; március 25., 12.; április 8., 23.; május 6., 30.
- 3 [Patai József]: A pesti izraelita hitközség kórháza, Ua., 1889. október 6., 1-2.
- 4 Alapy Henrik dr.: Kaszab Aladár és a hitközség kórházai, Ua., 1929. március 23., 5.
- 5 Az amerikai úti Szeretetkórház mai honlapja szerint 4 zsidó kórház működött Budapesten. A visszaemlékezések és a szakirodalom azonban több kórházról is tud: pesti izraelita hitközség kórháza, 1842; Bródy Zsigmond és Adél Gyermekkórház, 1897; Weisz Alice gyermekágyas otthon, 1910; a pesti szentegylet szeretetkórháza, 1919, és a budai szentegylet kórháza, 1939; a budapesti autonóm orthodox hitközség Bíró Dániel kórháza, 1920; Kaszab Aladár és Józsa poliklinika, 1925. Ezekhez lásd: Dr. Strausz Imre: Egy zsidó kórház 1944-ben. Emlékezés-vázlat ötven év múltán, *Múlt és Jövő*, 1994/4, 48-60.; Alexander Emed: Az első pesti zsidó kórházak történetéhez, *Orvostörténeti közlemények*, 2001, 179-181. A Bethlen-téri zsidó siketnéma intézet az első világháború alatt kórházként funkcionált. Kórházi látogatók, *Egyenlőség*, 1914. november 29., 11. Amennyiben persze tag fogalmak között értelmezzük a „zsidó kórház” szót, akkor a zsidó adományokból épült és zsidó személyzettel működő 1898-ban megnyitott budapesti poliklinika is annak számított; legalábbis az *Egyenlőség* publicistája 1900-ban „tulajdonképpen zsidó alkotásként” utalt arra. Két kórház, 1900. május 27., 6.
- 6 Lásd a Kaszab Aladár poliklinika alapító dokumentumának első pontját. Mi történik a zsidó kórház körül?, Ua., 1925. augusztus 29., 10-12.
- 7 A budapesti izr. kórház, *Egyenlőség*, 1886. július 18., 4.
- 8 Stiller Bertalan a zsidó kórház fejlődéséről, Ua., 1921. január 8., 7.

- 9 A pesti zsidó kórház, Ua., 1885. július 12., 5-6.
- 10 Két kórház, i. m.; A zsidó kórház tíz éve, Ua., 1899. december 3., 8.; Száz éves a Pesti Izr. Hitközség kórháza, *Magyar Zsidók Lapja*, 1941. szeptember 25., 4. A kórház által ápolat keresztény betegek között szerepelt a vérmesen antiszemita fajvédő író, Kádár Lehel is.
- 11 A pesti hitközség beszámolója III., *Egyenlőség*, 1914. május 24., 10.
- 12 A budapesti izr. kórház, i. m.
- 13 A galíciaiak és a budapesti kórházak, Ua., 1909. március 21., 6.
- 14 A Pesti Izraelita Hitközség nagyszabású valláserkölcsei, kulturális és szociális új akciói, Ua., 1933. december 2., 3.
- 15 Dr. Lederer Sándor és a kórház, Ua., 1927. október 22., 6.
- 16 A pesti hitközség, i. m.; A pesti zsidó kórházat az ország egyik legmodernebb intézményévé fejlesztik, Ua., 1929. július 27., 10.
- 17 A zsidó orvosok súlyos problémái, Ua., 1929. március 9., 3.; A zsidó doktorok, Ua., 1932. február 13., 2.
- 18 A Szeretetkórház kebelében új zsidó poliklinikát szerveznek, Ua., 1929. április 20., 27.
- 19 Új idegosztály a pesti zsidó kórházban, Ua., 1927. március 19., 10.; A zsidó kórház építkezései, Ua., 1928. augusztus 11., 11.
- 20 A zsidó kórház újjászületése, Ua. 1929. június 22., 8.; A pesti zsidó kórházat az ország egyik legmodernebb intézményévé fejlesztik, Ua., 1929. július 27., 10.
- 21 Körséta az izraelita kórház gazdasági épületében, Ua., 1929. augusztus 10., 18.
- 22 A konyhához lásd: Pályázatok, Ua., 1921. szeptember 3., 14.; Gyakorlott konyhavezetőnöt [keresünk], *Magyar Zsidók Lapja*, 1943. március 11., 4. Az ápolókhoz lásd: Zsidó ápoló-nővérek, *Egyenlőség*, 1909. november 21., 13.; Vizsgáznak a zsidó nővérek, Ua., 1914. január 18., 16.
- 23 A zsidó kórház főorvosi állásainak betöltése, Ua., 1929. július 13., 11.
- 24 A Pesti Izraelita Hitközség nagyszabású, i. m.
- 25 Felavatták az újjáépített százéves bajai zsidó kórházat, *Magyar Zsidók Lapja*, 1944. március 2., 4.

Thalia R. Segal

SZAPORODJATOK ES SOKASODJATOK!

A mesterséges megtermékenyítés a halacha szempontjából

Szaporodjatok és sokasodjatok – ez volt Isten első parancsa Ádámnak (Genezis 1:28). A Szentírás több alkalommal említ elősegített szaporodást. Az első béranya Sára szolgálja, Hágár volt, aki megfogant Ábrahám és úrnője magzatával. A gyermektelenség nagy bánat. A cselekvő szeretet (G'milut haszidim) parancsának eleget téve minden megengedett módon elő kell segítenünk, hogy egy házaspárnak gyermeke lehessen. A modern fogantatási eljárások elősegítik a „szaporodjatok és sokasodjatok” parancsának teljesítését, és a cselekvő szeretet szellemében enyhítik a gyermektelen párok szenvedését. A rabbik kiemelik azt is, hogy a terméketlenség veszélybe sodorhatja a házasságot, mert a gyermektelenség megbontja a családok egységét.

Nem meglepő tehát, hogy Izraelben történik világviszonylatban a legtöbb egy főre eső in vitro (testen kívüli) megtermékenyítési kísérlet. A mesterséges megtermékenyítés költségét a társadalombiztosítás vállalja. Vallási hovatartozástól és családi állapottól függetlenül minden 45 évesnél fiatalabb, vagy legfeljebb két gyermekes izraeli állampolgár jogosult korlátlan számú elősegített megtermékenyítési próbálkozásra. A nők számára 54 éves korukig biztosítanak petesejtet az eljárás-hoz.

Jómagam az Ohio állambeli Clevelandban terméketlenségi kérdésekkel foglalkozó orvos vagyok, sok az ortodox zsidó paciensem. Sok a nagyon fiatal pár, a korai házassággal kerülük el a házasságot megelőző szexuális érintkezést. Ez a szokás azonban gyakran vezethet szexuális problémákhoz. A fiatalok gyakran sebezhetők, és nincs, akivel megbeszélhetnék a gondjaikat. Az együttélést a mikve szabályai időhöz kötik, ez a feszültség ejakulációs zavarokhoz vezethet. Sokszor már az is segít, ha beszélgetünk a párral, vagy szexológus szakemberhez küldjük őket. A legtöbb elősegített megtermékenyítési eljárás megengedett és támogatott, vannak

azonban olyanok is, amelyek megítélése a zsidó jog szempontjából a rabbi feladata. Ha a támogató eljárások kérdései a zsidó jog alapján, a legjobb, ha a helyi rabbihoz fordulunk értelmezésért.

Első példa

Egy 19 éves ortodox zsidó beteghez hívtak konzultációra. A fiú Wegener-granulomastosisban szenvedett. Ez a rosszindulatú autoimmun betegség több szervet károsít, így a vesét is. Az egyik gyógyszere a cyclophosphamid nevű kemoterápiás szer. Mellékhatása a férfiakra – különösen fiatal korban, nagy adagok esetén – a termékenységtől való teljes elvesztése. Ha a nemi érést túl élő beteg olyan kemoterápiás kezelést kap, amely mérgező az ivarmirigyekre, az ivarsejtek levételét és lefagyasztását javasoljuk. Az önkielégítéssel nyert sperma később megtermékenyítésre felhasználható, akár testbe juttatva, akár testen kívül, in vitro módon.

A zsidó vallás azonban tiltja az önkielégítést, abból nem nyerhető sperma. Meg van írva: „nem követhetsz el paráznaságot, sem a keziddel, sem a lábaddal,” valamint hogy „szükségtelenül nem ejtheted magodat”.

Fiatal betegem édesapja azt kérdezte, lehetséges-e, hogy a fiának később gyermeke lehessen. Minthogy nem volt világos számomra minden részlet, alaposan tanulmányoztam a kérdést. Találtam egy olyan eljárást, az elektroejakulációt, amely önkielégítés nélkül okoz ejakulációt. Általában altatásban végzik, ha nem, férfi szakember közreműködésével. Evvel a módszerrel leszívással spermiumot lehet nyerni a heréből.

Betegem édesapjának azt tanácsoltam, hogy mindeképpen beszéljen egy rabbival, mert az altatásos beavatkozás és a maszturbáció egészségügyi kockázata közti különbséget nem szabad elhanyagolni. Az első parancsot figyelembevételével talán megengedhető a

Izraelben történik világviszonylatban a legtöbb egy főre eső in vitro megtermékenyítési kísérlet.

maszturbáció, hiszen a sperma nem szükségtelenül lesz ejtve, hanem azért, hogy lefagyasszák, és később családja lehessen a fiúnak.

Második példa

Egy fiatal pár fordult hozzám, már meghalt egy gyermekük Tay-Sachs betegségben (TDS). A TDS az askenázi zsidó közösségekben viszonylag gyakori, ezért több haredi ortodox közösség vezetősége házasság előtti genetikai tanácsadón szűri a párokat. Nos, ez a pár nem vett részt tanácsadón, de el akarták kerülni, hogy még egyszer át kelljen élniük a borzalmas veszteséget. Szerencsére létezik egy bámulatra méltó eljárás, a beágyazódás előtti genetikai vizsgálat. Ezzel biopsziát végezhetünk az embrión a beágyazódás előtti fejlődési szakaszban, és megállapíthatunk olyan genetikai rendellenességeket, mint a TSD, a cisztás fibrózis vagy a petefészek- és mellrákgén, a BRCA1 és a BRCA2 jelenléte. Ezek a betegségek mind viszonylag gyakoriak az askenázi zsidó közösségekben, statisztikailag minden negyvenedik egyén hordozza a hibás gént.

A zsidó jog megengedi, hogy embriót hozzunk létre, főleg, ha ezzel genetikai betegségeket tudunk elkerülni. Számára nem létezik erkölcsi kockázat, hiszen az embriónak még nincs lelke. A Talmud szerint az embrió a fogantatás után negyven napig „csupán víz”, az anya testének része, és a születésig nem egyedi lény.

Harmadik eset

Egy másik betegem, egy ortodox asszony másodlagos meddőségben szenvedett. Már volt három saját gyermeke, de egy éven át nem tudott teherbe esni. A halacha szerint, ha baj van, mindig az asszonyt kell először megvizsgálni. Ha az asszonyban nem találnak eltérést, akkor kell megnézni a férfit. Hogy megvizsgáljuk a spermát, közösülés utáni tesztet kell végeznünk, mert az önkielégítés nem megengedett. Az asszonynak a közösülést követő egy órán belül a rendelőben kell lennie, ahol megvizsgálják a méhnyaki nyálkahártyát, amely a spermiumokat is tartalmazza. Mikroszkóp alatt kiderül, hogy elegendő számú spermát tartalmaz-e a férfi ondója, hogy egészséges-e a mozgásuk, és nem mutatnak-e alaki eltérést. Ilyenkor a méhnyak nyálkáját is megvizsgáljuk. A váladék minősége (viszkozitás, száladosítás) utal arra, hogy az ovulációs ciklus során megfelelő-e a szervezet ösztrogénszintje.

Negyedik eset

Végül egy gyakori kérdés: hogyan tarthatók meg a nidda törvényei, ha az asszony menstruációs ciklusa rendszertelen? Ha az asszony nidda állapotában van, a nemi érintkezés tilos. Előfordul azonban, hogy a vérzés rendszertelen, mert az asszony hormonális háztartása nem kiegyensúlyozott, például policisztás petefészkek szindróma, méh- illetve méhnyak-polip vagy a sárgatesthormon-fázis rövidebb volta miatt. Ezt az állapotot zavának hívják, és nagyon zavaró a niddát szigorúan betartó nők számára. Rendszertelen vérzéskor, pecsételéskor, vagy a szülést követő hetekben hét „tisztá” napot kell várnia az asszonynak, a hetedik nap estéjén kell megfürödni a mikvében. A legtöbb nőnek 28-30 napos a periódusa, és a 14. vagy a 15. nap körül következik be a peteérés. A rövidebb ciklusú (21-25 nap) nők az egyesüléssel elmulasztják a peteérés napjait, hiszen az 15 napig tilos. Az évek múltával ez a gond nő, hiszen a ciklusok gyakran lerövidülnek. A kezelés szerencsére leggyakrabban egyszerű és veszélytelen: ösztrogéntartalmú gyógyszerekkel vagy clomiphene citráttal meghosszabbítjuk az ovulációt megelőző fázist, így könnyen időzíthető a mikve és a szerelem időpontja.

Ez a pár példa megmutatja, hogy mennyiféle bajra tudunk már biztonságos megoldást. Ám naponta újabb problémával fordulnak hozzánk a betegeink. Az orvosi technológia állandóan fejlődik, és a rabbik is lépést tartanak a felgyorsult idővel. Az eljárások megítélhetők a zsidó jog alapján. Kérem, forduljanak hozzám és hozzájuk is bizalommal.

Szenthe Antónia fordítása

A szerző orvos, a Department of Reproductive Endocrinology and Infertility, University Hospitals Cleveland Medical Center, Ohio munkatársa. Az Albert Einstein College of Medicine, Bronx, New Yorkon diplomázott, a termékenységi és genetikai problémák szakértője. E-mail címe: Thalia.Segal@UHhospitals.org

IRODALOM

1. Schenker, JG. Women's reproductive health: monotheistic religious perspectives. International Journal of Gynecology & Obstetrics 2000. (70): 77-86.
2. Haimov-Kochman R., et al. Infertility counseling for Orthodox Jewish couples. Fertility and Sterility 2010. 93 (6): 1816-1819.
3. <http://www.jewishfertility.org>
4. <https://www.ccarnet.org>

Bodrogkiszfaludon, a Rákóczi út 22. alatt lakóház (90 nm lakóterület + 90 nm gazdasági épület), ugyanott 7 ha termő szőlőterület és 2 ha ipari terület eladó.
Érdeklődni a 06-70/410-3134-es és a 06-47/396-165-ös telefonon lehet.

Magyar László András

IGAZ TÖRTÉNETEK ZSIDÓ ORVOSOKRÓL

Bűnbánat

W. nem csak régi és elkötelezett párttag volt, hanem kiváló tudós és orvos is, ráadásul meglehetősen – hogy is mondjam – energikus ember. Ez utóbbi tulajdonságának, szakmai hírének és némi manőverezésnek köszönhetően a 60-as évek közepére W. elérte, hogy maga K. elvtárs is vele kezeltette több politikai fordulat által is megviselt testét. W. ekképpen bizalmas viszonyt építhetett ki K. elvtárrsal, amelynek tudományos karrierje során is némi hasznát vette.

Egy nap W. közvetlen telefonvonalán sürgős kihallgatást kért K. elvtáristól. A telefonba elfúló, reszkető hangon csak annyit mondott, igen súlyos ügyről van szó. K. elvtárs hamarosan a Fehér Házban fogadta is W. elvtársat.

A máskor oly kiegyensúlyozott, kedélyes és elegáns W. ezúttal gyűrött ingben, félrecsúszott nyakkendővel, zilált hajjal és lehamuzott zakóban jelent meg K. elvtárs puritán, bőr- és nikotin-szagú irodájában. Reszkető kézzel elővette tagkönyvét és az asztalra helyezte. „Rettenetes dolog történt K. elvtárs!” – zihálta kétségbeesetten. „Rettenetes dolog!” „Nyugodjék meg W. elvtárs, kér egy kis vizet, vagy konyakot?” W. elhárítón intett, és csak annyit mondott: „Vissza kell adnom a párttagkönyvem. Pedig 1934 óta párttag vagyok. Olyan, mintha a bal kezemtől kellene megválnom. De többé nem vagyok méltó a tagságra.” „Miért, mi történt W. elvtárs?” – vont a föl szemöldökét K. elvtárs, és figyelmes tekintettel előre hajolt. W. az égre emelte szemét, aztán lesütötte. „Képzelse, K. elvtárs, ma levelet kaptunk a fiamtól, Frankfurt am Mainból. Azt hittem minden rendben van vele, kiváló eredménnyel végezte el az orvosegyetemet, elsőrangú tudományos munkát is végzett, ennek köszönhetően most éppen egy nyugat-németországi kongresszuson vett részt, ahol az eredményeiről számolhatott be. Olyan büszke voltam rá, olyan büszke! És erre tessék, ezt írja” – W. gyűrött, könnyáztatta levelet halászott elő a zsebéből és üveges tekintettel belémeredt – „azt írja az én fiam, az én Tomi fiam, hogy kint marad. Disszidál!” – W. nem tudta folytatni, rázta a zokogás. K. elvtárs a polchoz lépett, és Ararát ko-

nyakot töltött egy vizespohárba, majd átnyújtotta W.-nek. „Ugyan, W. elvtárs. Ugyan, ugyan. Mi tudjuk, hogy Ön jó és régi elvtárs. És jó orvos is. A családtagjaiért senki nem felel. Bizonyára a fiúnak odaát telebeszélték a fejét. Majd belátja, hogy tévedett és visszajön. Ebben biztosak lehetünk.” „De hát én neveltem...” – zokogott W. „Az én bűnöm!” K. elvtárs azonban felemelte mutatóujját, és csendre intette. „W. elvtárs, Ön csak menjen haza, pihenje ki magát, nyugodjon meg. Tudjuk, hogy Önnek megvannak a maga érdemei, amelyek nem évülnek el. Önre továbbra is szükségünk van. Senki nem haragszik Önre. Ígérem, ennek a kellemetlenségnek nem lesz Önre nézve semmiféle következménye.” W. lassan lecsillapodott, mindkét kezével megszorította K. elvtárs kezét és a szemébe nézett. „Köszönöm, K. elvtárs, köszönöm. Micsoda szegény!” – rebegte lesújtottan és hálásan, majd felvéve az asztalról párttagkönyvét, roskadozó léptekkel elhagyta a helyiséget. K. elvtárs fejcsóválva utána nézett, majd gúnyosan összecsiszörítette az ajkát.

W. a szokásos igazolvány-ellenőrzés után kilépett a Fehér Ház kapuján. és lehajtott fejjel elindult a Balzac utca felé. Ott lakott ugyanis a Balzac és a Pozsonyi sarkán, közel A. elvtársékhoz, akikkel szintén jóban volt. Szomorúan lépdelt hazafelé, s közben arra gondolt, vajon Schivelbusch professzor betartotta-e a szavát, ami a klinikai állást illeti, majd arra, hogy sikerült-e Tominak felvenni a Deutsche Banknál a számára letétbe helyezett pénzt, vagy ehhez az ő aláírása is kell-e majd. Mert azt bizony elég nehéz lesz megoldani. „De majd megoldjuk valahogy” – vont a vállát W. elvtárs, és óvatosan elmosolyodott.

A birodalmi zsidó

R. 1920-ban született Sátoraljaújhelyen, egy halmozottan hátrányos helyzetű, vagyis szegény és zsidó tanító fiaként, így az érettségi után, 1938-ban reménye sem lehetett arra, hogy orvosi egyetemre menjen, hiába vette föl ennek érdekében a református vallást. Ekkoriban – már az Anschluss után járunk – a zsidónak nyilvánított fiata-

Reszkető kézzel elővette tagkönyvét, és az asztalra helyezte.

lok, ha mindenképp medicinát szerettek volna tanulni, általában Olaszországban próbálkoztak, csak hogy Itáliában már annyi volt a zsidó hallgató, hogy a német nagykövetség informálisan tiltakozott is Mussolininél ez ügyben. R. azonban fejébe vette, hogy fajvédők ide, náciuk oda, őbelőle mégis orvos lesz.

Hosszas és kétségbeesett keresgélés után felfedezte, hogy Halléban birodalmi ösztöndíjat hirdettek a baráti országok tudásszomjas ifjai számára. Beadta hát a jelentkezését. A bizonyítványai kitűnőek voltak, a vallásával sem volt baj, oda őszintén beírhatta, hogy Ref. Helv., a nürnbergi faji törvények pedig ekkoriban még csak a német állampolgárookra vonatkoztak. Így hát 1939-ben R. megkezdhetette tanulmányait a híres hallei egyetem orvoskarán. E tanulmányokat 1944-ben a bombázások miatt bevezetett, úgynevezett gyorsított vizsgarend segítségével sikeresen, summa cum laude eredménnyel be is fejezte. Mint a szövetséges Magyar Királyság állampolgárától, senki soha nem kérdezte ugyanis tőle, zsidó-e, avagy sem, a Magyar Királyságnak viszont sosem jutott eszébe zaklatni egy német birodalmi ösztöndíjast.

R.-nek csak a háború után lett némi baja a dologból, amikor az igazolóbizottság számon kérte rajta horogkereszttel ékített, gótbetűs diplomáját. De hát, mit kezdhettek volna vele? Egy zsidóra mégiscsak nehezen lehetett ráfogni, hogy náci! Igaz, Magyarországon néha még ez is sikerül.

Nemzeti dal

E. valahogy túlélte a munkaszolgálatot, háromszor szökött meg magyar és szovjet táborokból, majd, mivel putnoki családját kiirtották, családi gazdaságukat és házukat pedig a derék szomszédok az utolsó szögig kifosztották, előbb Németországba vette útját, majd, Münchenben elvégezve az egyetemet, Izraelbe alijázott, ahol gyermekgyógyászként csinált karriert.

E. később, már nyugdíjasként, a 90-es évek elején jelent meg könyvtárunkban, ahol a magyar származású, zsidó orvosok általa összeállítandó életrajzi lexikonjához keresett anyagot. Ebbe a lexikonba egyébként E. boldogboldogtalant irgalmatlanul beleírt: az illetők leszármazottai gyakran hiába tiltakoztak kétségbeesetten a zsidóság kétes dicsősége ellen. E-nek sokat segített a munkája során, afféle vitatkozás barátság alakult ki köztünk: ő folyton arról próbált meggyőzni, hogy vándoroljak ki Izraelbe, mivel extra Israel non est vita, én meg őt arról, hogy nekem semmi keresnivalóm odakint, például hogyan ennék én Izraelben abált tokaszalonnát bogyziszlói paprikával? E. egyébiránt, unter uns gesagt, nem kedvelte túlságosan a magyarokat, mert annak idején valóban elég csúnyán bántak vele és a családjával, és dühödten utasította el, ha őt bárki magyarnak merte nevezni. Mert bizony még ilyesmi is előfordul néha egy zsidóval!

Egy ízben valamelyik elegáns budai kertvendéglőben vacsoráztunk (E, mint egykori földbirtokos-ivadék, csak Budán volt hajlandó lakni és étkezni). Megittunk néhány pohár bort, E mesélt gyermekkoráról, majd váratlanul bevallotta, hogy 1938-ban a gimnáziumban, Putnokon ő nyerte az önképzőköri szavalóversenyt. Még mielőtt megakadályozhattam volna, felpattant, és érces hangján, kezét szívére téve belekezdett a Nemzeti Dalba. A kerthelyiség közönségének döbbenetére a 82 éves E., Ódry Árpád modorában végigszavalta a verset, mégpedig hibátlanul és roppant átéléssel. Mikor aztán befejezte, vigyorogva rám kacsintott: – Ezt csinálja utánam a Petőfi! Aztán leült, és reszkető kézfejjével letörölte arcáról a könnyeket.

Nexus

B. apámmal együtt, 1934-ben végezte el az egyetemet: mint zsidó, igen nehezen talált megélhetést, állásról nem is beszélve. Így, 1936-ban boldogan fogadta Hetényi Géza meghívását, aki a frissen alapított Stefánia Úti Gyógyintézetbe hívta segédorvosnak. Itt a fiatal orvosokra kemény munka várt, a legkülönbefőbb feladatokat kellett ellátniuk.

Egy hétvégén B. épp a radiológián ügyelt, mikor kopogtattak az ajtón. Láss csodát: nem más, mint Őfömlétő-sága, Nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzója lépett be rajta. Horthynak, egyéb bajai mellett bőrrákja is volt, ezt kezelték az intézetben besugárzással. A kezeléshez a Kormányzó derékig levetkőzött, így láthatóvá váltak a felsőtestét borító ékes tetoválások. B. doktor enyhén meghökkent, de illedelmesen lesütötte a szemét, és dolgozóhoz látott. Horthy meg volt elégedve a bánásmóddal, és a következő kezelés előtt kifejezetten kérte Baráth Jenőt, az intézet egyik tulajdonosát, hogy legközelebb is az udvarias és kellemes, fiatal segédorvos lássa el őt. A hat-nyolc kezelés végére Horthy már mosolyogva, keresztnevének üdvözölte B-t, aki nem tudott hová lenni a boldogságtól és megtiszteltetéstől.

Eltelt néhány év, és egy kevésbé szép napon, a sikertelen kiugrási kísérlet után Horthyt a németek, családjával együtt a Birodalomba hurcolták. Mikor B. – éppen aktuális munkaszolgálatában közben – értesült a szomorú eseményről, felsóhajtott és megcsóválta fejét: „Honnan veszek én még egy ilyen nexust? Pedig épp írni akartam neki, mert nagyon kezd elegend lenni az egészsből” – mondta elkeseredetten. Aztán tovább csákányozta a sáros partfalat.

Fent és lent

Mint tudjuk, a pesti orvoskaron a 20-as években még és már gyakran került sor úgynevezett zsidóverésre. Ez úgy zajlott, hogy a diákszövetségek tagjai botokkal vagy egyéb kemény tárgyakkal fölfegyverkezve sorba álltak az

Egy zsidóra
mégiscsak
nehezen
lehetett
ráfogni,
hogy náci!

egyetem vagy az előadóterem kapuja előtt, és akit zsidónak ítélték, azt nem engedték be, vagy egyszerűen, szó nélkül megverték. Apám elbeszélése szerint az effajta események eléggé gyakoriak voltak 1930 körül, a tanárok többsége pedig csak elnézően mosolygott rajtuk. Mikor apám egy ízben szemtanúja volt egy efféle sorfálnak, az ütlegetők közt felfedezte a nála egy évvel idősebb Z-t, a későbbi kiváló nőgyógyászt, aki fehértollas, Csabás sipkában szidta és ütlegette lesunyt fejű évfolyamtársait.

Apám, Magyar Imre, 1940-től több ízben és számos helyen teljesített munkaszolgálatot – az elsőről be is számolt *Tanulságos utazás* című regényében. Azt hiszem 42-ben éppen a frissen visszatért Erdély valamelyik útjának csinosításán serénykedett, amikor egy újonnan érkezett egységben, nagy meglepetésére a hátizsákos, vihar-kabátos, fehér karszalagos Z-t vette észre. Intett neki, Z. pedig savanyú arccal visszamosolygott rá. A fehér karszalag akkoriban a kitért zsidók jelölésére szolgált. Apám úriember volt, sem akkor, sem pedig hátralévő negyven esztendejében nem tett soha szemrehányást vagy célzást Z-nek, aki egyébként majd húsz évvel túlélte őt.

Végül is az, hogy az ember ver, vagy éppen őt verik, ebben az országban gyakran csak szereposztás kérdése. Zsidónak lenni pedig, mint Heinétől tudjuk, nem vallás, nem is nemzetiség, hanem pech. Igaz, ami igaz, verni azért sosem volt és sosem lesz muszáj.

Németek

A tuniszi nemzetközi orvostörténeti kongresszuson mesélte Baader, izraeli-német orvostörténész-professzor, hogy a 30-as években a náci elöl rengeteg német értelmiségi menekült – jobb híján – az akkor még elég nyomorúságos Palesztinába. A német professzorok meglehetősen nehezen illeszkedtek a levantei világba, s mivel akkoriban arrafelé nem sok egyetemi állást hirdettek, kezdetben általában építkezéseken, földeken dolgozva keresték meg a kenyérre valót. Mivel a németek nyakkendőjükhöz, mellényükhöz és zakójukhoz a legnagyobb melegben is ragaszkodtak, a zakó német-jiddis neve alapján Jeké-nek nevezték őket (azt hiszem, ez a kifejezés ma is él még arrafelé). Baader elmondta, hogy állítólag egy építkezésen a következő – Vanek úr legszebb napjaira emlékeztető – német nyelvű társalgás hangzott el:

„Igen Tisztelt Professzor Úr, szíveskedjék arrébb fáradni, hogy odacsaphassak a kalapáccsomal.” „Szíves Örömet Mélyen Tisztelt Udvari Tanácsos Úr. Hogy szolgál egyébiránt a Kedves Méltóságos Asszony Egészsége?” „Oppá, ezer bocsánat, ha nem tévedek, ezúttal az Ön nagyujját sikerült eltávolítanom.” „Nem tesz semmit, Igen Tisztelt Magántanár Úr, igazán semmiség, már amúgy is fáj.”

A vezető német-zsidó orvostörténészek egyébként (Pagel, Temkin, Sigerist, Urdang és a többiek), akikből

megdöbbenően sok akadt akkoriban, 1933 után szinte mind az Egyesült Államokba emigráltak. Noha általában anyanyelvük mellett jól beszéltek franciául, s kiválóan tudtak latinul és görögül, esetleg arabul, héberül és szanszkritül is, az angol nyelv valamilyen rejtett okból, tán hazafiságból, általában nem tartozott a repertoárjukba. Hogy, hogy nem – máig nem tudom, vajon egymásnak adták-e a tanácsot – hamarosan valamennyien feleségül vették titkárnőiket, akik általában náluk egy fejjel nagyobbak, férfiasak, erélyesek, szőkék, keresztények és öregecskék voltak, viszont elsőrangú közép-nyugati kiejtéssel beszéltek az amerikai angolt és remekül tudtak kéziratos és korrektúrárt is javítani. Azóta is töprengök, mi volt jobb választás, egy ilyen feleség vagy a talicskázás Palesztinában?

Átok

Sz-t is apám révén ismertem meg, nagy tudású, halk szavú, szerény ember és kitűnő, tudós orvos. Kollégáival, betegeivel mindig a legnagyobb tisztelettel beszélt, feladatait mindig gondosan, felkészülten és szeretetteljes lelkiismeretességgel látta el. Az MTK pályán is néha találkoztam vele, itt is általában csöndben és fegyelmezetten üldögélt. Egy ízben azonban Illés Bélát, a legnagyobb királyt az Újpest védője (akinek szegyénteljes nevét borítsa feledés) vadállati módon leterítette a tizenhatoson belül. A bíró sípja azonban néma maradt. Sz. felugrott helyéről: „Dögölj meg, fordulj fel!” – kiabálta meglepő hangerővel a bíró felé. Csodálkozva és ijedten néztem rá, ő pedig összeszedve magát, visszaült a székére, majd röstelkedve megjegyezte: „Nem gondoltam komolyan!”

Aranyér

B., a legendás sebész állítólag a szegényektől sose fogadott el pénzt, a gazdagokat azonban annál inkább megvágta. W., a dúsgazdag börziánér és B. jól ismerték egymást, gyakran kártyáztak együtt a Lipótvárosi Kaszinóban, ezért W., mikor már nem tudta elviselni az aranyere okozta gyötrelmeket, B-hez fordult segítségért. B. kiválóan el is végezte a műtétet, mégpedig pontosan 1000 pengőért, egy közhivatalnok öt havi fizetéséért, amit W. szó nélkül le is szurkolt neki.

A harmincas évek elején járunk, ekkoriban ütött be a nagy krach Budapesten is. B-nek az ebédnél újságolta a felesége, hogy W-ék egyetlen nap alatt tönkrementek, mindenüket, még a házukat is elvesztették, koldusbotra jutottak. B. ebéd után hátratett kézzel, sokáig járkált dolgozószobájában, majd fogta a botját, kalapját, beletett ezer pengőt egy borítékba, és elindult W-ékhez, hogy visszaadja a honoráriumot: most nekik van rá nagyobb szükségük.

Az, hogy az ember ver, vagy éppen őt verik, ebben az országban gyakran csak szereposztás kérdése.

Hamarosan el is ért W.-ék emeletes, pasaréti villájához, becsöngetett. Mikor az inas ajtót nyitott, látta, hogy a hall telis-teli van utazótáskákkal, bőröndökkel. W. az emeleti társalgóban fogadta. „Csak nem utaztok el, Méltóságos Uram?” – kérdezte B. „De igen, a nizzai házamba megyünk, hogy kipihenjük a fáradalmakat” – felelte W. „Ezek szerint a nizzai ház megmaradt?” „Hogyne, meg, Gott sei Dank ez a villa is, de a veszteségeink rettenetesekek, nem tudom, mi lesz velünk” – nyögött W. sápadtan. „Kérlek, mutasd a tóheszedet” – jelentette ki B. az órájára nézve. „Hadd lássuk, hogy gyógyul az az aranyér.” Majd szigorúan hozzátette még: „A vizit díja húsz pengő.”

A tányérsapka

T. egy józsefvárosi zsidó szabó hatodik gyermekeként látta meg a napvilágot. Részint családi adottságainak, részint pedig elégtelen gyermekkori táplálkozásának következtében nem nőtt túl magasra, mondhatni igen apró termetű maradt, ám eleven szelleme és hatalmas akaratereje minden nehézségen átgúgolta. T-nek két álma volt: az egyik, hogy orvos lesz, a másik, hogy katonatiszt. No, ezekre a pályákra a 40-es évek elején éppenséggel nulla esély kínálkozott egy zsidó szabógyerek számára. T. hiába tanult, olvasott éjjel-nappal, hiába végezte el hitközségi ösztöndíjjal, kiváló eredménnyel a Zsidó Gimnáziumot. Mégsem nevezhetjük T-t szerencsétlennek, hiszen a háborút, éhezve és bujkálva ugyan, ám sikerült valahogy túlélnie.

Negyvenötben aztán belépett a Magyar Dolgozók Pártjába, s egyúttal beiratkozott a Budapesti Királyi Magyar

(vagy ekkor már nem királyi és nem magyar?) Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karára is, ahol hat évvel később, harminc évesen, átvehette Vörös Diplomáját. Mikor aztán kitört a koreai háború, T. szeme felcsillant: azonnal jelentkezett frontszolgálatra. Elvhűségének és szorgalmának köszönhetően hamarosan megkapta a hadnagyi rangot. Odakint Koreában valódi hősként viselkedett, a helyiek sírtak, mikor végül bejelentette: hazautazik, a kormány pedig egy kórház igazgatói székét kínálta neki, ha marad. Ő azonban itthon szeretne volna learatni a megérdemelt dicsőséget. 54-ben, hazatértekor, valóban kitüntetésekkel halmozták el és orvos-századosná léptették elő. T. úgy érezte, minden álma teljesült. Ha tehetné, mindig századosi uniformisát viselte, pedig nem lett volna kötelező. Passzentesra igazított egyenruhájában, tisztai tányérsapkájában, oldalán (üres) pisztolytáskával, büszkén masírozott fel s alá Budapest utcáin.

Egyszer éppen a Moszkva téren járt. Hirtelen szél kerekedett: lekapta fejéről a sapkát (az nem méretre készült) és végiggörgette az aszfalton. T. ezt nem nézhette tétlenül, a sínek közt görgő sapka után vetette magát: Az arra járó 56-os villamos épp telibe kapta vézna testét. T-t hősnak járó katonai szertartással temették el, hiszen tagadhatatlanul az egyenruha védelmében vesztette életét.

Sokat gondolkodtam ezen a történeten, amit még anyám mesélt nekem, először ötven évvel ezelőtt, valahol a Moszkva téren. T-nek valóban minden álma teljesült, remélhetjük hát, hogy boldog emberként halt meg. Ki tudná azonban megmondani, vajon a boldogságot vagy a boldogtalanságot szokta-e súlyosabban büntetni Isten? – aki-nek neve után ne álljon már itt semmi több.

„Kérlek,
mutasd a
tóheszedet!”

Régi idők kórháza

Összeállításunk utolsó darabjaként itt egy riportot olvashattak volna a Mazsihisz Szeretetkórházáról – ám Deutsch Zsuzsa igazgató, betegségére hivatkozva, nem kívánt nyilatkozni, és értésünkre adta, hogy ezt helyettesének sem teszi lehetővé.

A Mazsihisz az 1989 utáni huszonöt évben technikailag modernizálódott, miközben szellemisége sok tekintetben zárt, mozdulatlan maradt, a világ változásaira nem volt képes reagálni. Mentalitását a holokauszt miatt érzett sérelem határozta meg, amely olyan súllyal nehezedett rá, hogy megkérdőjelezte: érdemes-e itt egyáltalán bármit is csinálni, érdemes-e itt zsidóként élni. Ennek a zárt, merev szellemiségnek markáns megtestesítői voltak az elmúlást jelképező intézmények: az elfekvőként funkcionáló Szeretetkórház és a temető. A zártság és a merevség megközelíthetlenné tette ezeket az intézményeket, s ennek előnyeit az intézmény vezetői élvezték, akik gyakorlatilag azt csináltak, amit akartak. Különösen a temető volt hírhedt, melynek gátlástalan vezetője – az akkori ügyvezető igazgató diszkrét, de hatékony védelmét élvezve – rendszeresen visszaélt a gyászolók tájékozatlanságával és kiszolgáltatottságával. Talán nem véletlen, hogy a temető nemrég ismét a viták középpontjába került – egészen más összefüggésben.

A kórházról is súlyosan kompromittáló pletykák terjedtek – amelyek nagyjából valószínűleg nem igazak, de jellemzik a közfelfogást és az intézménybe vetett bizalmat.

A Mazsihisznek ezeket az intézményeit még nem érintette meg a változás szele: régi világban élő vezetői zaklatásnak veszik a zsidó média korántsem rosszhiszemű érdeklődését. Szigorúan öröködnék intézményük áttekinthetlensége felett, ami nem segít abban, hogy a róluk kialakult kép megváltozzon.

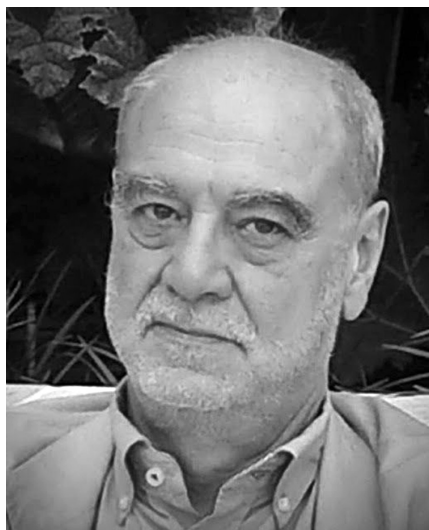
Erős Ferenc

„VOLT RÁ IGÉNY...”

Kovács András, az antiszemitizmus kutatója 70 éves

A régi és közismert vice szerint a közvélemény-kutatók megkérdezik az idős parasztembertől: „Bácsikám, van-e maguknál antiszemitizmus?” „Az nincs.... de vóna rá igény” – válaszolja a megkérdezett. Ennek az igénynek a kielégülését és elszabadult tobzódását mi hetvenesek, akik már a holokauszt után születünk, csak közvetve éltük meg: először szüleink, rokonaink elbeszéléseiből és elhallgatásaiból, az ő rémálmaikból és félelmeikből – és nem utolsósorban a saját szorongásainkból. Azután, kamaszkori eszmélésünk idején, jöttek a filmek és regények, Mihail Rommtól *A hétköznapi fasizmus*, Alain Resnais-től a *Sötétség és köd*, Schwarz-Barttól *Az igazak ivadéka*, Sempruntól *A nagy utazás*. Később, már kissé érettebb korunkban, megismerkedtünk azokkal a tanulmányokkal, szépirodalmi művekkel, filmekkel, memoárokkal, amelyek a magyar zsidóság történetével és 1945 utáni utótörténetével, vagy éppen a történet hiányával, zsidó sorsokkal és „sorstalanságokkal” foglalkoztak. Túl hosszú lenne ez a katalógus, amely több száz tételt tartalmazna Bibó Istvántól Várdy Péterig bezárólag. Csak egyetlen, emblematisz mondatot idézek Gergely Ágnes *A tolmács* című regényéből (1973): „Ha az ember olyan zsidó, aki már zsidóul érezni és gondolkodni nem tud, s amellett megmaradt benne a zsidó problémaérzékenység, akkor igazán tragikus a helyzete.”

A „zsidó problémaérzékenység” és annak tragédiája különböző válaszokat és magatartásformákat szült, a teljes tagadástól az asszimiláción és integráción át az öntudatra ébredésig és a kulturális és/vagy etnikai elkülönülésig. Az egyik lehetséges válasz, amellyel a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején kezdtünk el kísérletezni, az a törekvés volt, hogy a társadalomtudomány (pszicho-

lógia, szociológia) akkor rendelkezésre álló eszközeivel dolgozzuk fel saját magunk és nemzedékünk tapasztalatait. Vizsgáljuk meg, mit is jelent a zsidó identitás Magyarországon, negyven évvel a holokauszt után, a „létező szocializmus” egyik országában, ahol a rendszer a partikuláris (vallási, etnikai, csoport-) identitásokat hosszú időn át kiszorította a nyilvánosságból, alárendelve őket a kommunizmus univerzalisztikus ideológiájának. „Mi kommunisták voltunk, nem pedig zsidók...” – hangzott el gyakran ez a mondat

abban a mélyinterjú-sorozatban, amelyet a nyolcvanas évek elején indítottam el Stark Andrással, kifejezetten azzal a céllal, hogy a holokauszt traumájának hosszú távú hatását vizsgáltuk a második generáció identitásának alakulása szempontjából. Ehhez a projekthez nem sokkal később Kovács András is csatlakozott.

Szerencsés találkozás volt ez, a legjobb időben, hiszen a téma a „levegőben volt”: a holokauszt-trauma, annak elbeszélhetősége és az identitás kérdése nemzetközileg és egyre inkább Magyarországon is az érdeklődés homlokterébe került, a pszichoanalízisben éppúgy, mint a szociológiában, a szociálpszichológiában és a történettudományban. A kutatásból született első publikáció, amely 1985-ben jelent meg, a „Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?” címet viselte.¹ Ez a kérdés metaforikus módon kifejezte egy egész nemzedék tanácstalanságát, szorongását, rossz közérzetét azzal kapcsolatban, hogy mi is az ő helye, identitása egy olyan társadalomban, amely az ő elődjét származásuk miatt zárta ki, aláta meg és pusztította el, függetlenül attól, hogy azok személyes identitásukban minek, kinek vallották magukat, zsidónak, magyarnak, mindketőnek vagy egyiknek sem. Ennek a „rossz közérzetnek” egyik legfontosabb összetevője éppen az antiszemitizmus

Kérdés-felvetései
Bibó István
klasszikus
zsidókérdés-
tanulmányából
indultak ki,
de elméleti
és empirikus
kutatásai
messze
túlléptek ezen.

volt, amelyről közvetlenül vagy közvetve mindannyian tapasztalatokat szereztünk, s amely a felszín alatt továbbra is méregként hatott a magyar társadalomban – „volt rá igény”. Kovács Andrást már akkor is az antiszemitizmus érdekelt, mint olyan társadalomtudományi probléma, amely nem önmagában létezik, nem pusztán egyike a sokféle előítéletes attitűdnek, amihez „még csak nem is kell zsidó”, hanem olyan kódrendszer, hívószó, amely egész világfelfogások, csoportidentitások, csoportközi viszonyok és konfliktusok jelzésül szolgál. Az antiszemitizmusban kifejeződő, eszkalálódó csoportközi gyűlöletet, „a leghosszabb gyűlöletet” mi sem jellemzi jobban, mint egy hír a náci Németországból, amelyet Székely Béla idéz nyolcvan évvel ezelőtt megjelent könyvében: „A Német Vakok Szövetsége kizárta tagjai közül a zsidó vakokat”.²

Kovács András már a nyolcvanas években is számos írásában, előadásában foglalkozott az antiszemitizmus elméleti kérdéseivel. Abban az időben számos illegális vagy fél-legális rendezvényen, diáklklubokban, kollégiumokban tartott előadáson vettem részt Andrással együtt, aki racionális, tudományos érvekkel próbálta elmagyarázni, melyek az antiszemitizmus történelmi gyökerei, társadalmi okai és jelenvaló, szemmel látható tünetei – szemben azokkal, akik teljes mértékben tagadták a zsidóellenesség meglétét, vagy éppen ellenkezőleg, már akkor is „összecsomagolt bőröndökkel” várták a pogromok kitörését.

A rendszerváltás után Andrásnak lehetősége nyílt arra, hogy empirikus kutatásokkal, szociológiai felmérésekkel tárja fel az antiszemitizmus jelenlétét és mértékét a mai Magyarországon, rámutatva a zsidóellenesség szocio-ökonómiai és szociokulturális feltételeire, összefüggéseire is. A sorozatos kutatásokból egyértelműen kiderült, hogy az antiszemita előítéletektől és sztereotípiáktól teljes mértékben mentes polgárok még mindig a magyar társadalom kisebbségét alkotják, noha kevesebben (sajnos nem elég kevesen) vannak olyanok, akik attitűdjeiket tettekre váltanák, ha módjuk nyílna rá. Az antiszemitizmus gyakran együtt jár más kisebbségellenes felfogásokkal (így a romákkal vagy újabban a menekültekkel szembeni attitűddel), a „zsidó” azonban az a „kéznél lévő idegen”,³ amely mindenkor alkalmas politikai indulatok és szenvedélyek felkeltésére is, és súlyos befolyást gyakorol az uralkodó társadalmi elit viselkedésére, az identitás- és emlékezetpolitikai vitákra, döntésekre is.

Kovács András kérdésfelvetései Bibó István klasszikus zsidókérdés-tanulmányából indultak ki, de elméleti és empirikus kutatásai messze túlléptek ezen, behozva és eredeti módon integrálva a modern történettudomány, szociológia és szociálpszichológia perspektíváit is. A magyarországi antiszemitizmus problémáját nemzetközi összefüggésbe helyezte, felhasználva, kiegészítve, sőt továbbfejlesztve a legújabb német, francia, izraeli, amerikai és más kutatások eredményeit. Több évtizedes munkásságával nem csak a magyar, hanem a nemzetközi szociológiának is élvonalába került. Az antiszemitizmus-kutatás egyik legnagyobb nemzetközi tekintélyeként olyan problémákkal foglalkozik, amelyek szűkebb szakterületén túlmutatva napjaink társadalmi folyamatainak megértéséhez nyújtanak elméleti és módszertani útmutatókat.

Kovács András hetven éves lett, de ez – az ünneplés öröme kivül – mit sem jelent. Hetven évesen ugyanolyan, mint amilyen húsz, harminc, vagy negyven évesen volt, legfeljebb kicsit bölcsőbb lett. Nem kétséges, hogy továbbra is termékeny évek, új művek várnak rá; tudását, kutatási tapasztalatait továbbra is diákok, tanítványok sokaságának fogja átadni. Tudósként és tanárként egyaránt modellként szolgálhat a fiatalabb nemzedékek számára.

JEGYZETEK

¹ Erős Ferenc – Kovács András – Lévai Katalin: „Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?” Interjúk. Medvetánc, 1985/ 2-3. sz. 129-144. old. A kutatás történetéről és a hozzá kapcsolódó korábbi és későbbi kutatásokról lásd Lénárt András tanulmányát: Zsidó identitáskutatások a holokauszt után született generáció körében. *Socio.hu* 2016/3. sz. http://socio.hu/uploads/files/2016_3/zsidó_gyujt.pdf

² Az antiszemitizmus és története. Tábor Kiadó, Bp. 1936.

³ Lásd: Kovács András: A kéznél lévő idegen. Antiszemita előítéletek a mai Magyarországon. PolgArt, Bp. 2005.

Tabuk nélkül

A Szombat és a Tom Lantos Intézet
előadás- és beszélgetéssorozata

Kovács András

(egyetemi tanár, a CEU Jewish Studies Program vezetője):

- Antiszemitizmus és zsidó identitás a friss identitáskutatás tükrében

Időpont: **2017. január 25., szerda, 18 óra**

Helyszín: **Bálint Ház**

Szőnyi Andrea

(a Zachor Alapítvány igazgatója, a dél-kaliforniai Shoah Alapítvány nemzetközi oktatási főtanácsadója):

- Oktatással az antiszemitizmus ellen – jó gyakorlatok

Időpont: **2017. február 9. csütörtök, 18 óra**

Helyszín: **Bálint Ház**

Támogató: The Pincus Fund for Jewish Education

szombat
Zsidó politikai és kulturális folyóirat

Tom Lantos
INSTITUTE

Laczó Ferenc

IDILLEK ÉS ÖSSZEOMLÁSOK

A Weiss, a Chorin, a Kornfeld és a Buday Goldberger nevek nélkül Magyarország gazdaságtörténete, a modern Budapest elképzelhetetlen. Az utóbbi évek könyvtermésében több olyan kötet is akad, mely a családtörténeteken keresztül korrajzot, társadalomképet, politikatörténetet is kínál a 20. század első feléből, és a szereplők személyes sorsába is bepillantást nyújt

Az alábbiakban recenzeált három könyv lapjain az ifjú kortanú, a közvetlen rokon és a történész eltérő nézőpontjaiból olvashatunk a Kornfeld és Goldberger család összetett és ambivalens történetéről. Magyarországon e két zsidó származású, az előbbi esetben szinte kollektíve kikeresztelkedő, és mindkét esetben még a Horthy-kor nagy részében is integráltak és sikeresnek látszó vezető családjáról Strasserné Chorin Daisy és Bán D. András 1999-es *Az Andrássy úttól a Park Avenue-ig* című Chorin Ferenc-könyve, illetve Széchenyi Ágnes tíz évvel ezelőtti Kornfeld Móric-kötetének, a *Trianontól Trianonig* megjelenése óta nem esett ennyi szó. E három új kötet további jelentősége, hogy alighanem épp mostanában érkezőnk el arra a határpontra, amikor is az egykor

publikált és publikálatlan kéziratokra, levelekre, naplókra, sőt néhány tudományos munkára is – támaszkodó mű nehezen kategorizálható. Szűk értelemben családtörténeti emlékezés, tágabban véve történelmi regény: a kiterjedt és befolyásos Kornfeld család történetén túl alaptémái a negyvenes évekbeli magyar történelmi kataklizmák és azok következményei.

A Rakovszky Zsuzsa által stílusosan magyarított mű koncipiálásának kiindulópontja nem más volt, mint a család washingtoni házának eladási szándéka és nyolc ember materiális emlékeinek felszámolási kísérlete, amikor is a szerző szülei egymásnak írott fiatalkori leveleire bukkant. E levelek, valamint a család további dokumentumai nemcsak szülei érzelmeinek felfedezését tették lehetővé, hanem hozzáférést biztosítottak azon nagyszerű és tragikus, háború előtti, alatti és az azt közvetlenül követő évek családtörténetéhez, amelynek árnyékában ő maga is felnőtt. Szegedy-Maszák Marianne szerint a sokat emlegetett Patterson utcai családi ház atmoszférája ugyanis olyan volt, mintha az ember inkább Budapesten lett volna 1935-ben, mint Washingtonban a 20. század második felében; mindez ráadásul úgy, hogy az ő generációjának tagjai már nem tanultak meg magyarul. Ahogy zsidó származású családja anno

Az ő generációjának tagjai már nem tanultak meg magyarul.

hevesen vitatott,

majd nagyrészt elfeledtetett és csak néhány évtizeddel ezelőtt újra felfedezett gazdasági elit tagjairól – immár történeti távlatból, kritikusan, de nem a megítélés szándékával – lesz majd érdemes gondolkodni. A boldog emlékek és a legellentmondásosabb helyzetek személyes felidézésének helyét hamarosan már csak e nagyszerűségükben is tragikus történetek elemzései próbálhatják pótolni.

Szegedy-Maszák Marianne *Csókolom a kezét* című, eredetileg amerikai közönségnek írt művének központi, bár korántsem kizárólagos témája Szegedy-Maszák Aladár és Kornfeld Hanna, a szerző szüleinek szokatlan szerelmi története. Az alapos kutatásra – interjúkra,

villámgyorsan asszimilálódott

Magyarországon, mondhatni épp úgy határozta meg az ő életét az amerikai asszimiláció, legalábbis e könyv megírásáig.

A könyv első részének fókuszában a szerelmes-pár boldog pillanatai, békeidőkre emlékeztető, nyugalmas iregi napjai és titkos autókirándulásai állnak, melyek kontrasztjául szolgál a történelmi háttér. A magyar olvasókra alighanem enyhén giccses összbnyomást tevő történetnek (a szerző saját szavaival: a szerelmes pár győzedelmeskedik a szinte elképzelhetetlen akadályok felett, hogy végül egymáséi legyenek) kétségkívül megvan a történelmi súlya és jelentősége, melyet Szegedy-Maszák Marianne képes érzékenyen kibontani.

A lentebb tárgyalandó kortanúval, Kornfeld Tamással ellentétben kiegyensúlyozottan ír például arról, hogy volt ugyan valami nem egészen valóságos védett életükben, de volt némi nemes dac is az elhatározásukban, hogy amíg csak lehet, úgy élnek, mint korábban; ha volt is valami bűnös szülei kiváltságos helyzetében, volt valami tiszteletre méltó is abban, hogy nem akartak elmenekülni.

Szerencsés formulákat talál a szerző akkor is, amikor egyrészt beismeri, hogy „hatalmas szakadék tátongott” a család 1944-es tapasztalatai és „aközött, ahogyan mások látták őket” (254). Helyesen fejt ki, hogy a hidegháború fekete-fehér történelemértelmezéseinek világában egyre nehezebb volt értelmezni közbülső fokozatot jelentő viselkedésüket (258-9). Szegedy-Maszák Marianne konkrétan úgy vélekedik, hogy a család Kurt Becherrel drámai nyomás alatt kötött egyezsége (hogy a vagyónáruházas fejében elhagyhatják Magyarországot) „egészen elegánsan ment végbe” (185), és alap-

vetően a család gazdasági hatalma mentette meg mindnyájuk életet. A szerző eközben hangsúlyozza, hogy a kortárs magyar hatóságok nagyon is fel voltak háborodva, hogy a németek rátették a kezüket a magyar ipar koronagyémántjára és az affért az ország belügyeibe való avatkozás kirívó esetének tartották, a háború után hatalomra kerülő erők viszont Chorin Ferencben épphogy Horthy szélsőségesen konzervatív szövetségesét látták, nagyiparos kapitalistát, a családot pedig egyenesen „náci kollaboránsnak tekintették” (255). Találónak érzem azon meglátást is, hogy a család elvesztette ugyan a hatalom és befolyás két szilárd márványoszlopát, de nem ápolt áldozati tudatot. A család idősebb tagjaiban érzékelhető érzelmi feszültség is inkább egzisztenciális, mint pszichológiai természetű volt, fogalmaz Szegedy-Maszák.

Érdekes a szerző azon összevetése is, mely szerint a háború után még nagyobb és tragikusabb lett a szakadék a Kornfeld és a Szegedy-Maszák család két ága között (394). Szülei sorsa közül is Aladár alakult szerencsétlenebbül: miután már háborús diplomata éveit is csapdahelyzetként élte meg, a dachau koncentrációs táborban való szenvedései után másodjára is elveszítette hazáját, első gyermeke három hónapos korában meghalt és Magyarországról is sorozatos családi tragédiákról volt kénytelen értesülni. E tragédiák együttes hatása alatt teljesen összetört, „depressziós, legyőzött, gyökértelen magyar emigráns”-ként élte le élete utolsó évtizedeit, záródik a könyv elbeszélése (387).

Chorin
Ferencben épp-
hogy Horthy
szélsőségesen
konzervatív
szövetségesét
látták.

A Kornfeld, Weiss és Chorin családok

Az egymáshoz szoros rokoni szálakkal kapcsolódó és gyakorlatilag egymás szomszédságában lakó Kornfeld, Weiss és Chorin családok története a modern pénzügy és ipar történetének legjelentősebb fejezete az 1945 előtti Magyarországon. Családuniójuk következtében a Horthy-korra kezükben összpontosul a pénzügyi és ipari tőke kiemelkedően jelentős hányada, a magyar GDP mintegy 10%-a. A döntő többségében kikeresztelkedő arisztokrata nagycsalád szerteágazó érdekeltségeinek ékköve a csepeli Weiss Manfréd Acél- és Fémművek, az ország vezető hadiüzeme, mely a Monarchia utolsó háborúja idején 30 000, de még az 1930-as években is mintegy 15. 000 embert foglalkoztat. A veszélyeztetett család 1944-ben erős visszhangot kiváltó alkut köt Kurt Becherrel, az SS gazdasági érdekeinek legfőbb helyi képviselőjével: a családi tulajdon átadásának árán, továbbá öt rokon túszként való hátrahagyásának fejében Portugáliába és Svájcba menekülhetnek. Kornfeld Hanna, Kornfeld Zsigmond és Weisz Manfréd bárók unokája, Kornfeld Móric és Weisz Marianne lánya a háború befejeztével összeházasodik Szegedy-Maszák Aladár vezető diplomatával, a béketapogatózások egyik kulcsfigurájával, a háborút közvetlenül követő évek amerikai nagykövetével.

Aladár és Hanna

titkolt, a faji törvények árnyékában kibomló és konspirációt igénylő kapcsolatának a háború után hirtelen a túl sok nyilvánossággal kellett küzdenie: házasságukat magyar diplomatapárként kezdték. A kommunista hatalomátvétel e státuszukat azonban rövidere szabta, alig három évvel házasságkötésük után pedig már Hanna szülei és testvérei is átkeltek az óceánon, gyakorlatilag véget vetve a házastársi viszony nagyfokú kizárólagosságának. A hidegháború évtizedeiben anyja családjának Amerikába költöző tagjai jómódú, de csaknem ismeretlen emigránsként voltak kénytelenek élni, akik szilárdan őrizgettek néhány – Szegedy-Maszák Marianne által mesterien megfestett – elavult szokást. Magyarországon ellenben nagyszabású és látványos épületek maradtak utánuk.

*

Amennyire irodalmias és a tágabb történeti kontextusra is érzékeny Szegedy-Maszák Marianne műve, épp annyira tömör és száraz Kornfeld Tamás *Nem mindennapi élet* című memoárja.

Az 1945 óta az Egyesült Államokban élő neves orvos, kutató és fordító Kornfeld Tamás (amerikai néven Thomas de Kornfeld) Szegedy-Maszák Marianne anyjának 1924-ben született öccse. Könyvének első harmada családjának előtörténetéről és kiemelkedő tagjairól oly módon szól, hogy elsősor-

ban Kornfeld Zsigmond és Weiss Manfréd, két egyaránt báróvá avanzsáló nagyapja viselt dolgaira és lenyűgöző sikereire fókuszál. Ezt követi a szerző ifjúkorának és fiatal felnőtté válásának felidézése, míg nem a könyv – az 1944-es emigrálását és a rövid portugál intermezzót követő – amerikai évtizedeinek ismertetésével zárul.

A *Nem mindennapi élet* központi és alighanem legizgalmasabb harmada egy páratlan családi vagyonnal rendelkező, és megdönthetetlennek látszó társadalmi helyzetben lévő „zsidó származású” ifjú életét ismerteti Horthy Miklós kormányzósága idején. A katolikus hitben felcseperedő, a piarista gimnáziumba járó, családjá vidéki nagybirtokán már fiatalon vadászni tanuló szerző gyermekkorára „boldog és igen kényelmes” időszakként emlékezik. Családjá esetében eközben szó sem volt a rezsimtől való távolságtartásról: a család iregi birtokán például a korszak több miniszterelnöke is megfordult. Kornfeld Tamás 1937-ben cserkésznek is beállt, bár saját bevallása szerint néhány évvel később „habozás és szívfájdalom nélkül” (103) hagyta ott az egyre nacionalistább, katonásabb és antiszemita szervezetet.

A könyv helyenként módfelett érdekes részleteket tartalmaz, bár sajnos gyakorlatilag teljességgel hiányzik belőle az elemzői igény és a tágabb történeti perspektíva. A szerző helyzetével és hozzáállásával kapcsolatban is jellemző adaléknak érzem, hogy a magyar faji törvénykezést könyvében mindössze úgy kommentálja, „Engem személy szerint

A család iregi birtokán például a korszak több miniszterelnöke is megfordult.

A Goldbergerek

A Magyarországon a 18. század során letelepedő Goldberger, illetve akkor még Goldberg család még a nevezett század vége előtt vállalatot alapít, elkezd textiltermékekkel kereskedni és kékfestő üzemet működtetni. A kezdetekben is sikeresnek számító cég az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején a honvédség egyenruhákval való ellátásában is részt vállal, aminek következtében a szabadságharc leverése után komoly hadisarcot rónak ki rá. A család ezzel együtt már a kiegyezés évében, 1867-ben nemesi címet kap (ekkor kezdi használni a Buday előnevet is). Az 1905-től részvénytársaságként üzemelő család vállalat épp a Horthy-kor második felében, Buday-Goldberger Leó elnök-vezérigazgatósága idején ér gazdasági sikerei csúcsára. A cég korán felismeri a rézoxid műselyemben rejlő potenciált és hamarosan megkezdheti Parisette nevű sikerterméke forgalmazását. Goldberger Leó a szövetkikészítésre és -nyomásra specializálódott gyár mellett kelenföldi fonó- és szövőgyárat is alapít. A diszkriminált vezérigazgató még a második világháború idején, gyakorlatilag 1944-es fogságba eséséig képes tovább fejleszteni gyárát. A családi vállalatot 1948-ban államosítják, mely számos átszervezés után épp a rendszerváltáskor megy tönkre, jogilag 1997-ben számolják fel. A cég egykori főépületében (Arany János u. 34.) ma a Nyílt Társadalom Archivum található.

nem érintett. A mi pénzügyi és társadalmi pozíciónk pajzsnak látszott és őszintén szólva, akkor kevés figyelmet szenteltem az egész izléstelen ügynek” (108). Említi például, hogy György bátyja elment az 1936-os berlini olimpiára (81). Beszámol továbbá arról, hogy az őt 1944-ben

Guba Ildikó karcsú kötete, *A halál nem program*, Buday Goldberger Leónak (1878-1945), a

többgenerációs óbudai „textilesdinasztia”

talán legkiemelkedőbb tagjának, ellentmondásos életét elemzi. Goldberger Leó élete egyidejűleg nevezhető rendkívül sikeresnek és roppant tragikusnak. Guba kismonográfiája mind számos fénypontjára, mind végső nyomorúságára érdemben rávilágít (bár utóbbit, mint arra lentebb külön is kitérek, kevésbé meggyőző módon teszi).

A tematikus fejezetekre osztott könyv lapjain egymást követően olvashatunk Goldberger családfői, gyárosi, közéleti és társasági, magyar zsidó, filantrópi, politikusi és mauthauseni fogolyként viselt szerepeiről. Bár e szerepeket nem lehetséges hermetikusan elválasztani, Guba döntése jól indokolható és gyümölcsöző. E tematikus bontásban ugyanis tisztán kirajzolódik, hogy a neológ és messzemenőig patrióta zsidó polgári elit e vezető tagjának élete, bár több szempontból tipikusnak mondható, eközben módfelett összetett és ambivalens volt.

Guba Ildikó biográfiája empatikusan közelít, Goldberger személyes összehangolási kísérleteit és nem e kísérletek Horthy-korbeli ellentmondásosságát hangsúlyozza. Az 1784-es alapítású családi cég épp az 1930-as évekre jutott sikerei csúcsára: a Buday Goldberger Leó által igazgatott gyárkomplexum termékei a Horthy-kor éveiben meghatározó szerepet játszottak a hazai piacon, továbbá eminensen exportképessé is bizonyultak. Gazdasági szereplőként Goldberger kiemelkedően nyitott volt az újításokra: Guba gyárosi tevékenységét teljes joggal értelmezi radikális és sikeres modernizálási kísérletként.

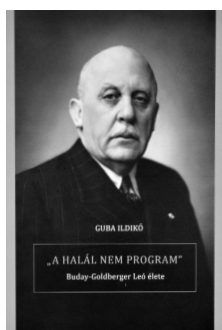
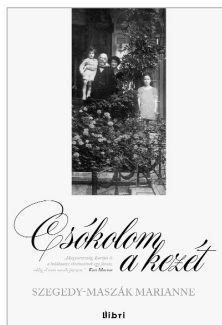
Goldberger értékrendje és politikai választásai azonban csak részlegesen igazodtak e modernizátori szerepéhez. Guba diagnózisa szerint értékrendjében a munka szeretete, a vagyonszerzésének kötelezettsége, a családi összetartás fontossága és a szülői tekintély megkérdőjelezhetetlensége játszott központi szerepet, szociális érzékenysége pedig szorosan összefonódott a patriarchális viszonyok preferálásával. Guba hangsúlyozza, bár nem teszi kritikus elemzés tárgyává, hogy Buday Goldberger „rangjának és vagyonának megfelelő ismertségeket választott magának” (26). Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a – személyes vallási elkötelezettségeken nem lazító – hasonulás és bizonyítás programját a rezsimmel ápolt intim viszonnal kombinálta.

Korántsem csupán kormányfőtanácsosságáról vagy a Gyáripárosok Országos Szövetségében betöltött tisztségéről van itt szó. Goldberger gyára igazgatóta-

udvariasan megbilincselő helyi csendőrök

a szülei „mindig támogatták” (124), és hogy a német megszállás után, orvosegyetemi tanulmányait kényszerűen megszakítva, „naponta órákat” töltött azzal, hogy „a létező legjobb német élettani tankönyvet” magyarrá fordítsa (122). E visszapillantva már-már bizarrnak ható közlések ugyanakkor semmilyen értelmező kommentár nem követi. Magyarországi éveit összességében „sok tekintetben csodálatos”-nak nevezi, „a háborúnak és annak ellenére, hogy a Magyarországon mindig jelen levő antiszemitizmus egyre veszedelmesebb alakot öltött” (108). A reflexivitás hiánya végül abban csúcsosodik ki, hogy a szerző az SS általi fogva tartásával kapcsolatban is kellemes fürdözésekre, élete első, „lenyűgöző” repülőútjára, továbbá arra emlékezik, hogy „egész jól összebarátkoztam néhány SS-őrrel” (134). Azt már talán tényleg érdekesebb a szerző és a kiadó pusztán figyelmetlenségének betudni, hogy a megjelent szöveg szerint „a tömeges deportálások csak júliusban kezdődtek” (123).

Visszaemlékezése tanúsága szerint Kornfeldnek a háború után remekül sikerült alkalmazkodnia a bevallottan nagyon más, mint amerikai világhoz. Még állampolgársága megszerzése előtt szolgálni kezdett az amerikai hadseregben, leszerelését követően pedig újra kezdte tanulmányait. Később évtizedeken át dolgozott a Michigani Orvosi Egyetemen és az aneszteziológia kutatójaként komoly tudományos pályát futott be. Ez is bizonyítja, hogy még a háború és a holokauszt után is jelentősnek mondható vagyona valódi kötelességtudattal párosult. Könyvét ennek ellenére olyan, zavaróan sablonos mondatokkal zárja, hogy „Örökké hálás leszek azért az életért, amit a háború előtt éltem” (208), valamint hogy „Magyarországon mindenki sokat veszített” (208). E záró mondatok, attól tartok az egész könyv szellemiségével összhangban, se a szerző Horthy-korbeli privilegiált helyzetének markáns ambivalenciáira, se a magyar társadalom kortárs morális teljesítményére nem reflektálnak megfelelő módon.

nácsában ifj. Horthy Miklós is részt vállalt. Ő maga pedig még az 1942-es háborús vásáron is nagy látogatottság mellett állított ki, amikor is Magyarország köztudomásúlag már brutális háborút folytatott. Felsőházi tagságát 1943 nyaráig őrizte, időleges mentesítése következtében a német megszállásig elnök-vezérigazgatói szerepét is betölthette, bár immár honorárium nélkül.

A könyv tanúsága szerint Goldberger elutasította a vallási intézményrendszer „politikai érdekek” szerinti átszervezését,

„hitsorsosainak” megsegítése

ugyanakkor állandó prioritásai között szerepelt, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület, a Pártfogó Iroda és a Segítő Akció támogatását kíváltképp fontosnak tartotta. Sajátos kettősségnek nevezhető, hogy miközben próbált enyhíteni a kirekesztett magyar zsidók szenvedésein, csatlakozott a Purgly Magdolna kormányzó né nyomorenyhítő programjához is; ez bizonyos tekintetben konzisztens szándékokról, máshonnan nézve viszont roppant ellentmondásos politikai pozícióról tanúskodik. Guba szerint Goldberger számára nem létezett egymástól elkülöníthető magyar és zsidó politikai érdek: végletekig kitarított amellett, hogy az antiszemitizmusra a további – a vallásváltást ugyanakkor szigorúan elutasító – asszimiláció a megfelelő válasz.

Inkább lojális, mint öntudatos magyar állampolgárként viselkedett, akinek deklarált pártsemlegessége a rezsimbe vetett bizalommal és a zsidók politikai fenyegetettségének elbagatellizálásával járt együtt; részben épp ennek köszönhetően kapott rangos helyet a Horthy-kor magyar társadalmában. A konzervatív egység híve maradt, aki a fennálló államhatalmat a szélsőséges felforgatás erőivel szemben kívánta megvédeni, nem érzékelve idejében, hogy az államhatalom is egyre inkább a szélsőségesek kezébe került. Elhitte, hogy sajátos védettséget élvez, de a német megszállást követően gyakorlatilag nem akadt senki, aki jótállt volna érte.

Néhány kisebb és önmagukban nem is túl lényeges fenntartáson túl (a recenziós szívesen olvasott volna pontosabb kimutatást Goldberger adományainak el-

oszlásáról, tanulmány- és üzleti útjain szerzett benyomásairól, vagy éppenséggel az egy ponton dagályosnak nevezett közéleti retorikájáról) a könyv utolsó fejezete már komolyabb kétségeket ébreszt. Guba Goldberger mauthauseni viselkedésének leírásakor megítélésem szerint túl közvetlenül hagyatkozik az elérhető emlékiratokra. A tábor túlélői részéről még valamennyire érthető annak hangsúlyozása, hogy egyik fogolytársuk úgymond nem volt képes méltósággal tűrni szenvedéseit, e beállítás történelmi átvétele viszont már meglehetősen érzéketlenségre vall. Nem kételkedem a szerző állításában, hogy túlélő fogolytársai Goldberger „szinte egybehangzóan” nyomorúságában is hatalmaskodó, „főkoldusi” figurának ábrázolták, ettől függetlenül szokatlan, hogy egy amúgy kiegyensúlyozott kötet épp a koncentrációs tábori tapasztalatok leírásakor válik némileg ítélezővé és spekulál főhőse „nehéz természetéről.” Jóval találóbbrak érzem üzletemberi hozzáállásának hangsúlyozását, mely szerint Goldberger a táborban az életét akarta folyamatosan meghiteleztetni. A magyar textilipar nagyja végül épp a tábor felszabadításának napján halt meg – tragikus végkifejleteként egy lenyűgöző és ellentmondásos életnek.

Fentebb három eltérő szerzői megközelítésmódot követhetünk nyomon: míg Szegedy-Maszák Marianne érzékenyen viszonyult családtörténete összetettségéhez és e történet ellentmondásosságának kifejezésére is adekvát formulákat sikerült találnia, Guba Ildikó pedig Buday-Goldberger Leó életének sokoldalúságából indult ki, bár ambivalenciáit nem tette külön elemzés tárgyává, addig Kornfeld Tamás memoárja fiatalkora markáns ambivalenciáit inkább csak felvillantotta, de nagyrészt hiányzott belőle a történeti kontextualizálás és a kritikai értelmezés szándéka. Kornfeld tehát elsősorban fontos adalékokkal gazdagította a már meglévő szakirodalmat, Guba jelentős történeti kutatást végzett, míg Szegedy-Maszák az újraértelmezés munkáját is érdemben előregörgette.

Guba Ildikó: *„A halál nem program” – Buday-Goldberger Leó élete. Óbudai Múzeum, Budapest, 2014.*

Kornfeld Tamás: *Nem mindennapi élet. Corvina, Budapest, 2014.*

Szegedy-Maszák Marianne: *Csókolom a kezét. Libri Kiadó, Budapest, 2014.*

Goldberger számára nem létezett egymástól elkülöníthető magyar és zsidó politikai érdek.

Szombat az interneten

Gadó János: Nem zsidót temetni zsidó temetőben – Kemény ütésváltás az EMIH és a Mazsihisz között | „Én vagyok a kis zsidó, aki a Bibliát írta” – interjú Leonard Cohennel | A gyűlölet terei: Izrael-ellenes hisztéria az amerikai egyetemeken
Cikkeink a www.szombat.org honlapon. Olvassa a Szombatot az interneten is!

VÁGYAK A ROMOKON

Ungvári Tamás: *Felperzselt ország*
– *Sorsfordító évek emlékiratai*
Budapest, Scholar, 2016, 296 oldal, 3750 Ft

Ungvári Tamás új könyve, a *Felperzselt ország*, 1944-45 fordulójának egyes eseményeit, majd távlatát a magyar irodalom és politikai gondolkodás kiválóságainak tanúvallomásai alapján bontja ki (9. o.). Ungvári a kiválasztott szerzők nézeteit és viselkedését legfőképpen a második világháborút záró politikai és morális összeomlás és az azt követő korszakos átalakulás közvetlen közelében született beszámolóik és reflexióik alapján tárgyalja. Naplók és emlékiratok kiemelt elemzésével a szerző a pusztulás mértékét, a felszabadulás folyamatát és a katasztrófa árnyékában érzett reményeket egyaránt érzékeltetni tudja.

A könyv portréfüzért tartalmazó utolsó kétharmada három egyenlőtlen hosszúságú részre oszlik. Hősi halottak címen Ungvári elsőként két „példaértékű” személy, Szerb Antal és Sárközi György mártírságára reflektál, majd két nagy íróhoz, Szép Ernőhöz és Füst Milánhoz főként identitásválságuk felől közelít. A messze legterjedelmesebb harmadik rész pedig a könyv központi agendájával szoros összhangban épp egy tucat túlélő naplóit és emlékiratait állítja fókuszba. (Érdemes külön is tisztázni, hogy Ungvári a zsidósághoz különböző módokon kötődő, de többségükben nem zsidó írókat elemez itt.)

Ungvári a könyv első harmadát, némileg meglepő módon a két világháború közötti mentalitás vázolásának szenteli. E lapokon a szerzőt a nemzeti szerep öntévesztései, a magyar irredenta története, továbbá a „helyettesítő” kérdések közéleti uralma, elsősorban az ún. zsidókérdés szerepe és funkciója foglalkoztatja. Egy ponton meglehetősen ellentmondásos módon amellett érvel, hogy „Trianon traumájának gyógyíthatatlansága éppen a zsidókérdés bűnbakképző eszmerendszerének középpontba tolakodásából követhető végig” (51). A könyv a Horthy-kor eszmeiségét pellengérre állító oldalai nagyrészt meggyőzőek, bár nem szolgálnak túl sok újdonsággal. Itt még hiányzik az eredeti forrásbázis, melynek következtében a szerző eszmefuttatásai túl általános szinten maradnak.

A könyv további részei jóval jelentősebb szellemi élményt nyújtanak. Ungvári szerepeltet például identitáspolitikát, mely Szerb Antal zsidó tradíció felőli értelmezését propagálja: Szerb „irodalmi érzékenysége eredetében a zsidóság életérzésének, aktuális és egyetemes filozófiájának eleven forrásából származott”, állítja Ungvári a 109. oldalon. Mi több, az esszé markáns konklúziója szerint: „A zsidóként kivégzett mártiroktól utólag sem perelhetjük el őseiket” (111). Ungvári Zsolt Béla hírhedten heves retorikáját szintén némileg polemikusan közelíti meg. Zsolt alaphangját Ungvári szerint „a személyiség válsága és a kettős identitás bemutatása adja meg” (255), többek között a *Kilenc koffer* lapjain kinyilvánított felháborodása „az önvád hangján szól, ráadásul régi beidegződése szerint a zsidó kispolgárságot állítja pellengérre, ennek megrázó, de nem helyénvaló pátozát szépen hozza elő a könyv” (259). A szerző kiemelt figyelemben részesíti a közéletileg talán legsikeresebb népi író, a bajba került íróért felelősséget vállaló Illyés Gyulát, aki a kötet meggyőző érvelése szerint úgy tudott a politikai antiszemitizmus elszánt bírálója lenni, hogy a zsidóság beilleszkedéséről vallott nézetei korántsem voltak problémátlanok.

A *Felperzselt ország* további színes eszmefuttatások sorát tartalmazza. A szerző Füst Milán kapcsán az aszsimilációs krízis mélységeit ecseteli, hangsúlyozza Szép Ernőnek sztoicizmusát, érzékelteti Márai háborús iszonyatát és dühét, míg Tersánszky Józsi Jenőben a bohóc álarcába bújó morális hőst véli felfedezni. Szüggesztíven ír Szabó Lőrincről is, aki „addig korbácsolta a világ bűneit, amíg megbarátkozott velük, s a bűnösök híve lett” (238). Nagy Lajos *Pincenaplóját* az emberi gyarlóságok kóreseteinek, valamint a hozzászoktatás stratégiájának érzékletes leírása miatt tartja figyelemreméltónak.

Ungvári Tamás színes és izgalmas eszmefuttatásai visszatérően hangsúlyozzák, hogy 1945 után elmaradt a szükséges politikai és történelmi tisztázódás, sőt hamarosan a múlt megismerésének törekvését is megszüntették. A szerző eközben nagyon is következetes abban, hogy nem emberi életeket, hanem legfeljebb emberi magatartásokat és teljesítményeket kíván értékelni. A *Felperzselt ország* ítékezés helyett inkább felidéz egy másik Magyarországot, ezáltal pedig a tanúvallomásokon nyugvó, és az áldozatokat középpontba állító emlékezet elmélyülését is elősegíti.

Laczó Ferenc

LAUDER

BUSINESS SCHOOL

BA/MA PROGRAMS

at one of Europe's
Leading Business School

*while experiencing life in a vibrant
Jewish community of Vienna*

A LEGJOBB
EURÓPAI ZSIDÓ
ÜZLETI ISKOLA

CONTACT US:
admission@lbs.ac.at
WWW.LBS.AC.AT

Schiller Autó Család

SCHILLER SZERVIZEK

ISO 9001:2009 szerint tanúsítva

**MÁRKASZERVIZEK ÉS TÍPUSTÓL FÜGGETLEN
SZERVIZSZOLGÁLTATÁSOK BUDAPESTEN, HAT HELYEN!**

- IV. ker. Külső Váci út 20.
- XIII. ker. Váci út 113.
- XIII. ker. Dráva u. 18-22.

- IV. ker. Fóti út 143.
- XIV. ker. Tengerszem u. 59/A.
- XV. ker. Szentmihályi út 142.

Több, mint 25 éves tapasztalat!

www.schiller.hu

Újítsa meg tagságát, vagy váljon Ön is
Mazsike-taggal!

Az éves tagdíj 5.000,- Ft, nyugdíjasoknak 4.000,- Ft,
melynek befizetésével máris részesülhet a tagság és a
Mazsike Kulturális Kártya nyújtotta előnyökből.

Miért jó Mazsike-taggnak lenni?

- névre szóló Mazsike Kulturális Kártya
- kulturális és gasztronómiai élmények kedvezményrel
- teljes értékű élmény, kevesebb kiadás
- elfogadóhelyek folyamatosan bővülő köre
- kedvezmények vagy ingyenes belépés a Mazsike rendezvényein
- jelentős kedvezmény a Mazsike kiadványaira
- kedvezmények partnereink rendezvényein, fesztiválokon
- kedvezmények a Mazsike-utazásain is
- mindez havi 420 Ft-tól, nyugdíjasoknak 333 Ft-tól

A tagdíj befizetése lehetséges: személyesen
irodánkban (1065 Budapest, Révay u. 16.), vagy
átutalással (bankszámlaszámunk: 11709002-
20064275).

Mazsike Kulturális Kártya - a biztosan nyerő választás!

MAZSIKE
MAGYAR ZSIDÓ KULTURÁLIS ÉRTESÍTŐ
magyar + zsidó + kultúra = Mazsike

2017. Február 12. vasárnap ■ www.balinhaz.hu
Tu bisvát, Bálint nap, Öko-Design, Kockaland, Széder